

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

1925 чылдың
август 31-де
үнүп эгелээн

№ 82 (16855)

2004 чылдың
июнь 3,
четверг

Номерни парлалгаже
дужааганы:
график езугаар — 21.00,
херек кырында — 22.30.
Садар өртээ 4 рубль.

Россия Федерациязының Күрүне
тугунга болгаш Тыва Республиканың
Күрүне тугунга тураскааткан байырлал
хемчеглерин эрттирер дугайында

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДОКТААЛЫ

2004 чылдың май 20 № 487 Кызыл хоорай

Россия Федерациязының Президентизиниң «Россия Федерациязының Күрүне тугунун Хүнүнүн дугайында» 1994 чылдың август 20-де №1714 Чарлыын, Тыва Республиканың «Тыва Республиканың Күрүне тугунун дугайында» 2002 чылдың январь 31-де №1302 Хоойлузун күүседире-биле, Россия Федерациязының болгаш Тыва Республиканың күрүне ылгавыр демдектерин хүндүлел-биле көөр чорукту Россияның хамаатыларынга кижизидер сорулга-биле Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

1. Россия Федерациязының Күрүне тугунга болгаш Тыва Республиканың Күрүне тугунга тураскааткан байырлал хемчеглерин 2004 чылдың август 20-22-де эрттирер.

2. Россия Федерациязының Күрүне тугунга болгаш Тыва Республиканың Күрүне тугунга тураскааткан байырлал хемчеглерин белеткээр база эрттирер талазы-биле хемчеглериниң саналдап кирип турары планын

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш.ООРЖАК.

БЕДИК ШАҢНАЛ-БИЛЕ

Республикага музыка уран чүүдүн хөгжүдеринге ачы-хавыязы болгаш хууда салышкыны дээш Тыва Республиканың Чазаның Даргазының 2004 чылдың май 31-де № 88 Чарлыын езугаар «Тыва Республиканың культуразының алдарлыг ажилдакчызы» хүндүлүг атты Кызыл кожуунундун культура килдизиниң агитация-культура ажылының эргелекчизи Владимир Бюрбюевич СЕРЕНГЕ тывыскан.

ШАЛЫШКЫНЫ-БИЛЕ ЧОРУТКАН

Мөрен суурнун үстүнде Хайыракан дужунда база Оваа-Дашта картошка, ногаа шөлдери суттарган. Картошканы, ногааны тарып олурткан.

Мөрен суму чагырга даргазы Юрий Мурзуевич Учуралга удурткан звенолар ажилдап, ажил-агыны шалышкыны-биле чоруткан.

ОНУ ХҮНДҮЛЭЭР

Валентина Сат 1969 чылда Чадаананың ортумак школазын дооскаш, улаштыр хоорайның почта салбырынга күш-ажылчы базымын эгелээн. Орта элээн ажилдап, арга-дуржулганы апкаш, амыдыралының аайы-биле Тес-Хемниң харылзаа белдиринге 1973 чылдан бо хүннерге чедир ажилдап чоруур.

Харылзааның нарын, берге ажылынга чаңчыгып, мерге-

бадылаар.

3. Россия Федерациязының Күрүне тугунга болгаш Тыва Республиканың Күрүне тугунга тураскааткан байырлал хемчеглерин белеткээр база эрттирер талазы-биле ажилчын бөлүктүн саналдап кирип турары составын бадылаар.

4. Кожууннарның, Кызыл болгаш Ак-Довурак хоорайларның чагырга черлериниң удурткучуларынга Россия Федерациязының Күрүне тугунга болгаш Тыва Республиканың Күрүне тугунга тураскааткан байырлал хемчеглерин 2004 чылдың август 20-22-де эрттирерин сүмелээр.

5. Бо доктаалды «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарга парлаар.

6. Бо доктаалдың күүселдези дээш контролду Тыва Республиканың Чазаның Даргазының Канцеляриязынга болгаш Тыва Республиканың Чазаның Даргазының чанында Геральд (ылгавыр демдектер) чөвүлелинге дагзыр.

Эрзин суурда юбилейлерге тураскааткан планныг хемчеглерге хамаарыштыр чаагай-жыдылга ажылы кидин түлүк. Бо хүннерде ашталга-арылгаашкын ажылында өреге, кижги бүрүзү дигии-биле хаара туттунган.

Чечекмаа САДИ.

Эрзин кожуун.

Клара ЧИҢМИТ.
Самагалдай суур.

УРУГЛАР КАМГАЛАЛЫНЫҢ ХҮНҮНДЕ — КЫЗЫЛГА

Келир үениң ус-шеверлериниң чогаадылгазы

Июнь 1-де республиканың өөреникчилериниң техниктиг чогаадылга төвү, Эге профессионал өөредилге департаментизи Тываның Россияга эки тура-биле каттышканының 60 база Кызылдың 90 харлаанынга уткуштур өөреникчилериниң кылганы чонун хереглел барааннарын садып делгээн республиканың 14-кү делгелге-ярмарказын эрттирген.

Делгелге-ярмаркага киржири-биле республиканың 17 кожуунундан школалар, уругларның чогаадылга, туризм дээш, аңгы-аңгы төптөрүндө база профессионал училищелер сургуулдары келген. Делгелгени ТР-ниң Ниити билиг болгаш профессионал өөредилге яамызының сайыды Петр Александрович Морозов ажыткан. Петр Александрович делгелге-ярмарканың чылдан чылче аталдары улгадып, киржикчилериниң саны көвүдөп турарын, сөөлгү үеде сургуулдарның чараш чүүлче чүткүлү, сонуургалының, сайзыралының бедээни өөрүп демдеглээш, уруглар байырлалы таварыштыр оларга аас-кежикти, улуг-улуг чедишкиннерни күзөөн. ТР-ниң Чазак Баштыңының бирги оралакчызы Шолбан Валерьевич Кара-оол чайның башкы хүнү мындыг чараш байырлал-биле эгелээни, мында бүдүн республиканың кожууннарының төлээлери келгени дыка өөрүнчүдүр деп чугаалааш, уругларның шуптузунга чедишкиннерни, чайын эки дыштанып алырын күзөп, ТР-ниң Чазак Баштыңының мурнундан чаштарга кадыкшылды, аас-кежикти, даартагы хүнге бүзүрелди күзөөн. Оон Ш.В. Кара-оол, Е.К. Матвеева, П.А. Морозов, У.С. Ондар олар делгелгени ажыдып, кожаазын кескенер.

Делгелге-ярмарканың киржикчилериниң ажылдары шупту бодунуу-биле онзагай чараш, бот-бодунга дөмейлешпес, со-

лун-на чорду. Барыын-Хемчик кожуунундун Кызыл-Мажалыкта уругларның Чогаадылга төвүнүн кылганы биче хемчээлдиг тыва өгнү чон улуг сонуургал-биле көрүп, иштинче кирип, тырттырып ап-даа турар болду. Даараныр, аргыыр, хевис аргыыр, чазаныр дээш, аңгы-аңгы бөлгүмнерниң киржикчилери оолдар, уругларның кылганы херекселдери-биле өгнү дерээн. Эге херек эт-сеп, дериг-херекселдер шупту бар, оон шынары база эки. Чогаадылга төвүнүн директору Алимаа Сергеевна Очурнун чугаазы-биле олар уруглар-биле өгнү бүдүн чыл иштинде дерип, кылып келгенер. Ол-ла кожуундан 7 класстың өөреникчизи Аржаана Хомушкунун кылып кааны чавагалары, аргып каан шашкызы база чараш. Эрги-Барлык школазында күш-ажыл башкызы С.К. Донгактын 12 хааржактан (шкатулканы) «Хүрээ» кылып кааны дыка ханы уткалыг. Иштинге чүү-хөө суп ажылгаар хааржактарны хүрээ хевирлиг кылгаш, оон кырында Чөөн чүк календарын барымдаалап, 12 чылдың аңнарының дүрүзүн хааржак бүрүзүнүн кырында кылып каан. Хереглээн, сонуургаан улус бодунун чылын барымдаалап, ону садып ап болур. Ону база чон улуг сонуургал-биле көрүп, өрткүзүн айтырып, садып алыксап турар чорду. Ол-ла башкының эрттирип турары ыяш-биле чазаныр бөлгүмнүн киржикчилери — 9-ку класстың өөреникчилери Адыгыш Хомушкун, Сергек Донгак, Антон Монгуштун кылганы бичи аптара-шургуулдалары база башкызындан дорайтавас.

Улуг-Хем кожуундун Хайыракан сумузунда уругларның туризм төвүнүн өөреникчилериниң кылганы чеп аргамчы, мончар, эзерниң мурнуку колуну, бурундук, кымчы, челехөнези, 8-ки класстың өөреникчизи Сыргыт-оол Ай-Хаанның тостан кылганы аът чуруу, демир-үжүк сугар мыйыстан кылган херексел база чараш.

Чаа-Хөл кожуундан келген сургуулдарның чонар-даштан аал, бурунгу бижик, көжээни кылганы база чараш, ханы уткалыг. Ак-Туруг школазының башкызы А.Б. Куулар кештен чоорганнарны даарааш, делгээн.

Өвүрнүн Чаа-Суур школазындан өг-бүлө башкылар Ильдар Кызыл-оолович, Кама Александровна Ажылар сыдым, чүген, чулар, кижен, кымчыны, өшкү кезинден дүнгүрнү кылып, делгеп көргүскени солун. Кызыл хоорайның 10 дугаар школазының өөреникчилериниң кылганы бичи дырбааш, хүүрек, күл узар, капуста дузаарда ажылгаар херексел дээн хевирлиг амыдыралга херек чүүлдерни чон күзелди-биле садып ап турду. Ол школаның күш-ажыл башкызы Д.Д. Кууларның кылганы кеге-буганы, ийи кижиге таарыштыр кылган мини-барны, ылангыя дуруяларны дыка чарашсындым.

(Уланчызы 4-кү арында).

Юбилейге уткуштур

МОСКВАГА — ТЫВАНЫ
ТАНЫШТЫРАРЫ-БИЛЕ

Москва хоорайның Төп делгелге залына июнь 8-тен 11-ге чедир, Россияның күрүне бот-догуннаанының 14 чыл болганыга тураскааткан «Россияның регионнары» деп чылдың болур Бүгү-россияның делгелге-ярмарказы ажыттынар.

Оң кол организацкчылары: РФ-тин Экономиктиг хөгжүлдө болгаш садыг яамызы, Россияның болгаш Москва хоорайның садыг-үлетпүр палаталары, «ВДНХ-ЭКСПО» делгелге компаниязы, РФ-тин Чазак болгаш субъектилерниң администрациялары. Делгелге-ярмарка бо чылын тос дугаар болуп эртери ол. Моон мурнунда чылдарда ону күзүн эрттирип турган. Эрткен күзүн бо бедик делгелге-ярмарканың лауреады атты Тываның аржаан суу «Серебро Саян» чаалап алган. Бо чылын делгелге-ярмарканы июнь 12-де — Россияның хунунде эрттирер. Россияның үш девискээрлеринин юбилейи бо чылын болур. Юбилейлиг таныштырылганы эрттирер арганы ол берип турар. Владимир, Кострома областар тургустунганындан бээр 60 чылын, а Тываның Россияның составына каттышканындан бээр 60 чылы.

Бо хемчелерге Тываның киржирин белеткээри-биле республиканың Чазак, ТР-ниң Чазак Даргазынын бирги оралакчызы А.Брокерт удурткан организацкы комитетти тургускан. Оргкомитеттин составында Инновация болгаш инвестиция политиказының яамызының, Садыг, амьдырал хандырылга болгаш сайгарлыкчы чорукту хөгжүдөр яамының, Үлетпүр яамызының, Культура яамызының, Көдээ ажыл-агый болгаш аш-чем яамызының база ТР-ниң Чазактың алпардының ажилдакчылары киржил турар.

Оң чингине деткичизи алдын тывыжынын артели «Ойна» болган. Деткичи деткимчени интегратор системазы «Кардинал» компаниязы ХАН-ниң чингине директору Сергей Чумаков (Новосибирск хоорай), «Тардан-Гол» КХЭ-ниң чингине директору Михаил Маляренко (Томск

хоорай), «Тыва Республиканың чоннун банкызы» АБ ААН болгаш «Тывакредит» банк ААН көргүскеннер.

Тыва Республиканың юбилейлиг презентациязы июнь-9-та 11 шактан 15 шакка чедир болуп эртер. Оң хундүлүг аалчыларының даңзызында Тывадан сенаторларывыс Людмила Нарусова биле Сергей Пугачев, Россияның көдээ ажыл-агый сайыды Алексей Гордеев, Россияның Оңза байдалдар яамызының сайыды Сергей Шойгу, Москва хоорайның мэри Юрий Лужков, Россияның болгаш Тываның алдарлыг артизи Надежда Красная, Тываның баштайгы балериназы Наталья Ажыкмаа-Рулешева болгаш өскөлөр-даа бар.

Презентация-биле чергелештир «Тыва Республиканың инвестиция күчүзүнүн» талазы-биле семинар болур болгаш «Ураанхай» мюзик-холлдуң киржилге-биле концерт программазы көрдүнгөн.

Делегацияның баштайгы составы барааннары-биле июнь 1-де Москваже чорупкан. Делгелге-ярмаркага Тываның 20 хире бүдүрүлгелери киржир, оң иштинде «Саян-Алко» ААН, Кызылдың дааранылга фабриказы, хуу бүдүрүлгө «Довурзак» ателье, «Тыва ТЭК» КХЭ, «Кызылдың караа көрбестерниң өөредилге бүдүрүлгө чери» КХЭ, оң «доктаамал киржикчизи болгаш каш дакпыр тийлекчизи «Крис-имидж» КХЭ бар. Олар көрүкчүлерге яныз-бүрү барааннары хевистерден эгелээш, национал каасталгаларга чедир делгээр. Делгелге төвүнүн кол экспонаты — Мөңгүн-Тайгадан эккелген тыва өг болур, оң ээзи Тыва Республиканың чылдың болуп эртер өлөр конкурзунун чангыс эвес удаа тийлекчизи.

В.МАРКОВА.

«ЧЕДИ-ХААНДА»

Рынок үези эгелей бээр-ле, Өвүр чону үениң байдалына дүүштүр боттарының амьдыралын тургуза бергенин эки билир мен. Тозан чылдарның төнчүзүңге чедир Хандагайты суурга хереглекчилер ниитилелиниң чаңгыс

Амгы үеде Хандагайты суурда хуу кижилерниң тургузуп алганы бичежек чөмөнниле черлери хей. Оларның бирээзи — «Чеди-Хаан» столовая. Апрельдиң сөөлгү хуннеринде аңаа чорааш, чөмөннири-биле кире бердим. Дүүш үези турган болгаш ыңдыг-ла турган боор, кижжи бажы кизирт. Белеткээн аш-чем яныз-бүрү, шынап-ла, кижжи бодунун туралаанын шилип ап болур, мүн аймаа үш-дөрт яныз, ийгизи база ыңдыг, а суксунга ижер сүттүг, чигирлиг шай, компот, кофе...

Чөмөннип доозуп олурумда, кижилер саны эвээжей берди. Бо буянның өргээниң ээлери: Сергей, Зинаида Ооржактар-биле бичи када ужуражып, оларның ажыл-ижи-биле каксыда бол, таныжыптар аргалыг болдум.

Сергей Биче-оолович биле Зинаида Дадар-ооловна Ооржактар моон мурнунда хереглекчилер ниитилелинге ажылдап чорааннар. Бо өг-бүле черле ажыл-агыйы, анаа олурус улус дээрзин билер мен. Оларның ажылдап турган организациязы улустун чугаалажыры-биле «рыноктун төвинге сы бастыргаш» буурап дүже бээр, анаа олурус эвес, азыралда 3-4 ажы-төл база бар. Амьдырал-чурттаарының кандыг-ла-бир аргазы херек-ле болгай, ыңчангаш 1999 чылдың чайгы үезинде Хандагайты суурнун ортузунда, төпте, кожууннун иштики херектер килдизиниң чанында ажыглаттынып болур бичи шөлчүгешти суурнун, кожууннун чагырга черлеринге чедип тургаш

улуг столоваязы бүтү чонну, өске черден келген кижилерни чөмгерип турган. Ол ниитилелдин буурап дүшкени-биле чөмөнниле чери база-ла хагдынган.

чөпшээрэдип алгаш, ийи аал чурттаар бажыңны көжүрүп эккелгеш, кыска үеде туткаш, ажылгалга киирипкен улус чүве. Ыңчан-на мен, Сергей биле Зинаның ажылгырын, амьдырал дээш кызымаан көргөн, билген мен. Оон бээр 4 чыл эртип тур. «Чеди-Хаанның» ээлери хунден хунче, айдан айже, чылдан чылче улам-на ажыл-ижинге мергежип, чаа-чаа аргаларны ажылгап, чөмөнничилерни улам-на бодунга хаара тудуп ап турар апарганнар. Чөмөннир залда 6 стол бар, ол дээрге хары угда 24 кижжи чөмөнниптер аргалыг бооп

ЧАГААЛАР
АРАЗЫНДАН

турары ол-дур. Сергей Биче-оолович-биле чугаалажып орамынга, хунде ортумаа-биле 50-60 хире кижини эртирип турар болдулар. Чонну амданның аш-чем-биле хандырып турарындан аңгыда, олар чайгы үеде уругдарының дузазы-биле кат аймаан хөйүнү чыгаш, варенье кылып ап, мөөгүнү дузап, кыштадыр шыгжааш, ам, чаксы үеде, чонга садып үндүрүп турарын көрдүм. Оон база эвээш эвес орулга кирип турары чугаажок, оң кадында садып алычыларга, чонга база ажыктыг-ла-дыр деп билдим.

Хандагайтыга өске черлерден, сургакчылап келгеннер, колдуунда-ла «Чеди-Хаанга» чөмөннирлер. Оң чылдагааны билдингир-ле болгай, аш-чемниң ассортименти хей, шынары эки, өрте-үези өскөлөрдөн ылгалдыг.

Столоваяның мырынай чанында иштики херектер килдизи турарын үстүнде чугаалаан мен. Ол килдис «Чеди-Хаан»-биле көрээлиг, ол езугаар херектен бергеш хонуктаан улустарны чөмгерер аш-чемни моон ап турар. «Чеди-Хаан» четчири-биле хандырып турар. Оон аңгыда эвээш санныг кижилер киржикчилиг шайлаашкыннарны чагыг езугаар эртирип турар. Ол безин кижилерге бараан болушкун-дур деп билип, үнелеп ордум.

— Моон соңгаар сорулганар кандыгыл деп, мээң айтырымга Сергей Ооржактын харызы бо:

— Мында база бир бажыңны тудуп алдывыс, амьдызында ында база-ла аш-чем кылып, үнген-кирген чонну хандырып тур бис. Ол бажыңны туткан кол-ла сорулгавыс, анаа кондитер аймаа кылыр. Ам айтыргы — дериг-херекселдер садып алгаш, анаа тургузуп алыры. Ол ажылды бүдүрүп алырынга эвээш эвес акша-хөренги негеттинер чүведир, бо талазы-биле күрүнден чээли алыр бодалдыг бис. Чоокта ТР-ниң Чазак Даргазынын бирги оралакчызы Ш.В. Кара-оолдан дилег кылырывыска, чөпшээрди, ыңчангаш херек ужурулуг документилерни белеткеп тур бис.

— Сорулганар, планынар эки-дир, дунмаларым, ажыл-херээрер бүдүнгүр-ле болзунам, аштанган-чөмөннигенер үзүлбес-ле турзунам — деп күзээшкенин кылгаш, байырлаштым.

Маадыр-оол ДАНЗЫН.
Кызыл хоорай.

Эртемден-биле интервью

Ыңчангаш ону чыып алыры-биле келир чылын моон-даа эртежиң кээрин кызыдар мен.

— Ол үнүш чүглө Тывада үнүш турар бе?

— Чок, ол чүглө Тываны эвес. Тывадан үнүштерниң хөй чаа хевирлерин тып, тодараткан бис, мында үнүштер хөй, оларның чартыгы шинчилеттинген, ажыл оң-биле дооступ, кызыгаарлаттынып кагбас боор деп бодап турар мен. Мээң дилеп турганым демги ол үнүш колдуунда Алтайда, оон ыңай Тывада үнүш турар. Ыңчалзак Алтайга база ону тыппайн бардым. Кадагалар камгалаар ужурулуг ыңдыг ховар үнүштер тургулаар боор чүве.

— Бистиң республикада чүглө Тывага таваржып болур үнүштер бар бе?

— Бар. Тываның үнүш аймаан шинчилеп турар үеде, а ону 150 чыл чедир өөренип турар, чүглө Тывадан он-он үнүштерни тодаратып шинчилээн. Дус-Хөлдүн (Сватиково) элезинниг дөң черлеринде чочак-тараа бөлүүнүң үнүжү бар, ону 1904 чылдың чыгыны-биле тодараткан. Ол оон өске, кайыны-даа тывылбаан. Ону остролодочник деп адаар. Незабудкага демей-лешкек элээн каш үнүштерни шинчилээн бис. Незабудкалар ам кайда-даа үнүш турар. Тываның мурнуу талазында хаяларда аңаа дыка демей үнүш бар, ыңчалзак, канчаарга-даа, ол незабудка эвес. Ону онопляркизм дээр. Орус ады чок боорга, ону бис номда тыва онопляркиум деп адап каан бис. Хадыр-сарыглар бар, тыва сөнгелен,

остролодочник, острогалдар — бо шупту чүглө силерниң-дир, чүглө мында, олар өске черлерден тывылбаан. Тыва — дыка солун чер, хөй яныз үнүштерниң төвү мында, чингине тыва дээривис үнүштерниң хевирлери хөй. Институтта мындыг ажылдар кылдынып турары эки-дир.

— Бистиң республикага бир дугаар кээп чораныңардан бээр, Тываның үнүжүнде кандыг өскерлишчинер болгулаан-дыр, Иван Моисеевич?

— Өскерлишчинер дугайын чугаалаар дээр болза, бир черге олуруп алгаш, чыл-чылы-биле бүтү талалыг ажылдаар апаар. Бис Тывага 15 чыл ажылдааш, чаа-чаа үнүштерни тыптывыс. Улуг өскерлишчин болган деп бодавайн тур мен. Харын улам чараш, солун апарган. Чамдык черлерни танывайн баар-дыр мен. Ам көөрүмге, кайгамчык-тыр. Кижилер өскерлип турар, оруктар, бойдус база өскерлип турар. Бо — эки талаже өскерлишчин-дир.

— Бистиң республикадан аңгыда, кайы чурттарның үнүштери-биле ажылдап турган силер? Кайызынга кончук таарыштынар?

— Бүгү делегейин үнүжү-биле ажылдаан мен. Хөй-ле черлерге четтим. Мурнуу Африканы аажок сонуургаан мен. Хөй яныз чараш үнүштерлиг черлеринде бар. Аляскага каш удаа чораан мен. Финляндияга, Японияга болгаш өске-даа черлерге четтим. Каа-даа баарга, солун. Тывага чораным база онзагай.

Алтынай ШИМИТ.

ӨСКЕ ЧЕРЛЕРДЕН ТЫВЫЛБАС-ДАА

Тываның Кызыл дептеринин редактору бистин республикага эн баштай 1959 чылда чораан.

Май орган үезинде бистин республикага Новосибирскинин күрүне университетинин профессору Тываның Кызыл дептеринин редактору болгаш кады чогаалышкан автору, үнүштер тодардыкчызы Иван Моисеевич Красноборов кээп чораан.

Тыва Республиканың Чазактың кадрлар мергежилин бедир болгаш оларны дагын белеткээр Тываның күрүне институтунун чалааны-биле профессор май 17-22 хуннеринде республиканың Кызыл хоорайның школаларының биология башкыларының билиг-мергежилин бедир сорулгалыг курстарны эрттирген. Институттун ректору Наталия Ховалыгның чугаалап турары-биле алырга, эртемнер аайы-биле башкыларның билин бедидер курстарны мында доктаамал организацкып турар. Сибириниң шыырак профессору-биле ужуражылга, оон-биле кады ажылдап, чугаалажыры, өөредин, бодалдарын дынаары ажыктыг деп түннелге келгеш, профессорну чалаан. Өөредилге курузун биология башкылары аажок сонуургаан. Оң ажыктыг болган бир талазы — практиктиг кичээлдерни эрттиргени. Башкылар Иван Моисеевич-биле кады Өөк сынын мурнуу, сонгу ийинге, «Тайга» станицызынга, Өөк суурнун девискээринге, Тангы кожуунга чорааннар. Хову-шөлдерниң, арга-арыгның үнүштери оларның кичээнге чок арт-

паан. Профессор Тываның Кызыл дептеринде кирген база эрте чечектелир үнүштерни башкылар боттары херек кырында көрзүн дээн сорулгалыг, күзелдиг турган. Иван Красноборовтун чугаалап турары-биле алырга, хоорай школаларында ажылдап турар башкылар хову практиказынче ховар үнүш турар болгаш Кызыл дептерде кирген үнүштерни олар өөреникчилери-биле демей, колдуунда-ла, гербарийлерден көргөн болур. А үнүштү холга тудуп, херек кырында көөрү, сайгарары — бир яныз дээрзин ол чугаалап турар. Ыңчангаш ол өөредилге курстары башкыларның Тываның үнүштеринин болгаш экологиязының талазы-биле билин бедиткен. Аңаа хамаарыштыр башкылар экология болгаш долгандыр хүрээлел талазы-биле кандыг айтырылгар тургустунуп турарын ханы билип алганын чугаалап турарлар. Боттарының белеткеп алганы гербарийин өөреникчилеринге көргүзөр аргалыг болурлар. Уруглар Кызыл дептерден үнүштерни көөр аргалыг. Мындыг янылыг курстарның ажыктыгын башкылар демделеп тура, ону доктаамал эрттирип турарының чугулазын, эртем-билиг талазы-биле бедик денелге турар төлээде, башкы кижжи кезээде өөренир ужурулуг деп, чугаалап турдулар. Иван Моисеевич база башкылар-биле ажылдаанынга сагыш ханган, курстар ажылы доозулган соон-

да, ону ол мынчаар илиреткен:

— Институт мындыг курстарны эрттирип турары эки-дир. Башкылар улуг күзел-биле материалдарны шингээди ап турдулар. Алыс үндезини барда, ыңдыг болбайн аан. Чамдыктары боттары гербарийлерлиг болду. Практика үезинде үнүш бүрзүн сонуургап, оон бир-ле чаа чүлдү билип алыксап турарын өскерип турдум. Эр хейлер. Чаа чүлдү билип алыксаарындан аңгыда, эки кижилер-биле ажылдадым, солун-дур. Ол бөлүк ниитизи-биле мөңзэ дыка таарышты, эр улус чок болганы арай хомуданчы болду.

Профессор чаныптарының мурнунда бистин айтырылгары-выска харыыларны күзелди-биле берген.

— Иван Моисеевич, бистиң республикага бир дугаар кажан чораан силер?

— Шагда-ла, 1959 чылда. Красноярскинин пединститутунун студентилери-биле кады келген бис. Ыңчан чүглө Би-Хем кожуунга четкен мен, Кызылга турдувус. Ыңчан студентилер-биле кады дыка солун үнүштер чыып алган бис. Ам келгенимниң кол сорулгазы — бистен аңгыда, ону кым-даа чыгбаан үнүш тып алыры. Кайнаар чиде бергенин черле билбейн бардым. Лилия уктуг гусинный лук деп, эрте чечектелир үнүш чүве, шоолуг-ла көрүштүг эвес чүве ийин. Тып алып идегелим чидирбес мен,

— Бо 2004 чыл анаа эвес чыл дээрзин билип турар бис. Бистин республика бодунун ийи улуг байырлалы – Россияның составына Тываның эки тура-биле бактаап киргениниң 60 болгаш найысылал Кызылдың тургустунганындан бээр 90 чылынга белеткенип турар. Бо кайгамчык байырлалдарга бии-хемчилер база белеткенмишаан. Кожуунун бо талазы-биле кол көргүзүглери, чедиш-киннери арыглал-шеверлел ажилдарындан аңгыда, көдээ ажил-агый-биле холбашкан турар ужурлуг деп билип турар мен.

Бии-Хемниң көдээ ишчилери боттарының чаңчыккан ажилдарын бо хүннерде кылып турарлар, олар: хову-шөлдөрдө, фермаларда болгаш мал-маган турлагларында. Эске адырларның ажилдакчылары кожуунун экономиказын быжыглаарына боттарының күжүн база-ла кирип ажилдап турар дээрзин магадылап болур мен.

Көдээ ажил-агыйга чоруп турган буураашкынныг чаартылгалар Бии-Хем кожуунун ажил-агыйларын база оюп эртпээн. Рыноктуң каржы ыйыдышкыннарын шору ажилдыг турган чамдык колхоз-совхозтарывыс угбайн, буурап

Көдээ ишчилерже көрүжүвүс

Сөөлгү ийи-үш чыл иштинде Бии-Хем кожуунун сураа республикага элээн-не дидиреп турду. Он-он чылдар бурунгаар бодунун тараажылары, малчыннары болгаш көдээ ажил-агый бүдүрүкчүлери-биле бүгү Тывага сурагжаан турган кожууну тус чер деңгелдиг политиктиг “тулчуушкуннар” шору-ла силгээн. Ынчалза-даа бии-хемчилер ийи чыл бурунгаар шын шилилгени кылып, бодунун

дүшкүледи. Көдээ ажил-агый продукцияларының: эттин, сүттүн болгаш тарааның караңгыс бүдүрүкчүзү, болбаазы-радыкчызы база рынокка саарыкчызы — “Кызыл тараачын” кооперативи болду. Ындыг-даа болза маңаа мындыг чүүлдү онзалап демдеглеп каайн, бо хүннерге чедир мал продукцияларының кол бүдүрүкчүзү — чурттакчы чон азы хуу сектор болуп артпышаан. Чурттакчылар оон 80 хуузу бүдүрүп турар. Ынчангаш Бии-Хем кожуунун чагыргазы чонунун хуу малын өстүреринге сонуургалдыг. Сөөлгү чылдарда оларга шаа-выс-биле доктаамал дузалап келдивис. Шак бо ажил шын угланышкынныг деп чүвени амьдырал көргүзе берген. Чүгле эрткен чылын кожуун девискээринге чурттакчыларның 80 чаа дузалал мал ажил-агыйы тургустунган. Черле ынчаш сөөлгү үеде чурттакчы чонунун малының баш саны өзүп, ногаа болгаш картофель олуртуп турар шөлдери улгадып турар. Ол бисти өөртүп турары чугаажок. Чон сонуургалдыг апарган-дыр.

Бистер, удуртукчулар, төрүүр малга күрүне субсидиязы болгаш көдээ ажил-агый продукция-

зының бүдүрүкчүлеринге дотация берип турары дээш Россия Федерациязының болгаш Тыва Республиканың чазактарына четтиргенивисти илередир ужурлуг бис. Ынчалза-даа көдээ ажил-агый продукциязының бүдүрүлгезинче үнүп турар чарыгдалдар оон кирип ап турар орулгандан хөй болуп турарын демдеглеп аргажок. Түңнелинде, ажил-агыйларывыстың карылгалыг болуп турарлары ол. Техника, аңаа артык кезектер болгаш электри энергиязының өрткөтери доктаамал өспүшаан.

кожуунунун удуртукчусунга ажил-агыйжы Валерий Гончаровту сонгуп алганнар. Валерий Николаевичиниң удуртукчу дуржулгазынга, төрөөн кожуунунун социал-экономиктиг байдалын быжыглап, экижикип шыдаптарына бүзүрээрлери ол. Ол идегелди шынзыдып эгелээнда, ылаңгыя юбилейлерлиг бо чылда кожуунда элээн-не ажилдар кылдынып турар. Ам аңаа сөс:

Ол көдээ ажил-агыйның кол шаптараазыннары-дыр.

Кожуунун көдээ ажил-агый техниказының 90 хуузу эргижирээн. Чазак, Көдээ ажил-агый яамызы дузалап турза-даа, база сөөлгү чылдарда бо айтырыг талазы-биле элээн бурунгаарлашкын бар-даа болза, чаа техника садып алыры демей-ле берге болуп артпышаан, оларның өрткөтери аар-дыр.

Тараа-быдаа үрезининге күрүне 80 хуу чедир субсидияны берип турар. Ол багай эвес дуза. Мен бодаарымга, минералдыг чемишчидилгеге база дузаламчы акшаны 18 хуудан 50 хуу чедир өстүрзе чүл?

1988 чылда республикага 112 муң га сугаттыг шөл турган. Ам ол дыка кызырылган. Сөөлгү 5-7 чыл иштинде гектардан 20 центнер чедир дүжүттү чүгле сугаттыг черлерден ап турар, а сугат чок черлерден 4-5 центнер тараа ажаап ап турарывыс чажыт эвес болгай. Шору дүжүт

алыр дээш дыка улуг чарыгдалдар кылыр-дыр бис, а түңнелинде дүжүт чок артарывыс бар. Ынчангаш суггарылга системаларын сөөлгү чылдарда катап тургузар болза эки деп бодаар мен. Ону “Хөрзүннү чемишчидери” деп федералдыг программа таварыштыр акшаландырар болза эки.

Бии-Хем үе-дүптөн бээр тараалаң чер чораан. Эки үелерде ол республиканың тараа бүдүрүлгезинге көскү черни ээлеп турган. Бо хүннерде кожуунун ажил-агыйларында техниканың чогуңдан тараа шөлдери улгаттырып, оларны долузу-биле чаштырып, чөптүг ажыглап шыдавас-тыр бис. Ынчангаш кожуунга машина-трактор станциязын катап ажыдар үе келген деп бодаар мен. Чазактан дилээм – аңаа чаа техника садып алырынга дузалаары. Техника турар болза, тарылга шөлдери улгадыр, шөлдөр улгадыр, тараа көүдээр, а хлеб турда, чон тодугдогаа, амыр-тайбың чурттаар. Биске оон еске чүү херек деп?

Дарганы Юрий ДАРБАА дыңнааш, бижээн.

КООПЕРАТИВТЕ ЧАШТЫРЫЛГА ДООЗУЛГАН

Бии-Хем кожуунун “Кызыл тараачын” көдээ ажил-агый кооперативи республиканың эки ажилдыг черлеринге хамааржыр. Оларның арга-дуржулгазы-биле Россия Федерациязының көдээ ажил-агый сайыды Алексей Гордеев чоокта чаа таныжып чораан. Федералдыг сайыттын улуг үнелелин болгаш деткимчезин алган кооператив чеже-даа хөй адырлыг болза, чоокку чылдарда бодунун чер ажылын улам хөгжүдөр сорулгалыг.

Көдээ ажил-агый кооперати-

виниң даргазы Владимир Кураевтин чугаалап турары-биле алырга, кызыл-тараачынчылар бо чылын 2 муң 700 га черге тараа культураларын чаштырган, бо хүннерде 500 гага люцернаны болгаш 3 муң 200 гага силос салырынга ажыглаар чаңгыс чылдыг сизген тарырын планнап турар. Май 21-ге чедир 1,5 муң га черге тарааны тараан, а оң барык 1 муң га черин Николай Баянга удурткан 2 дугаар хову-трактор бригадасы чаштырган. Интернационалчы кол-

лектив чылдың-на багай эвес көргүзүглери болуп келген. Россия Федерациязының көдээ ажил-агый сайыды Алексей Гордеевтин ыяап-ла ол бригаданың ажылы-биле таныжып чорааны база анаа эвес.

ЧУРУКТА: Бии-Хем кожуунун “Кызыл тараачын” көдээ ажил-агый кооперативиниң 2 дугаар бригадасы. Тракторист Роман Тельрот.

Василий БАЛЧЫЙ-ООЛДУҢ тырттырган чуруктары.

Чүгле сугаттыг черлерде

Бо хүннерде республиканың ажил-агыйлары ниитизи-биле 19 муң гектарда тараа тарырынга белеткээн сугаттыг черниң тараазын чаштырган. А план езугаар тараа культураларын 23 муң 901 гага тарыры көрдүнген. 2004 чылдың чакы тарылгазының сөөлгү хүнү республикага

июнь 5-ге доостур. Барыын-Хемчиктин, Бай-Тайганың көдээ ажил-агый бүдүрүлгелери тараазын тарып дооскан, а ук кожууннарының араттары ам-даа тараа чаштырылганын уламчылап турар. Бо хүннерде берге байдал чүгле Сүт-Хөл кожуунда тургустунган. Ынаар “Ресагро-

тептү” таварыштыр 4 чаа тракторну болгаш тускай механизастаттыг отрядты чоруткан. Амгы үеде олар 2375 гага чаштырылганы чоруткан, ынчангаш ажил ында кидин түлүк уламчылаптышаан. Ниити тарылга шөлү бо чылын сүт-хөлчүлөрдө чүгле сугаттыг черлерде.

Бистиң корр.

МЭЭҢ БОДАЛЫМ МЫНДЫГ

Чоокта чаа Тывага Россия Федерациязының көдээ ажил-агый сайыды Алексей Гордеев кээп чорааш, республиканың агролетпур комплекзиниң ажилдакчылары-биле Чазак Бажыңына ужурашкан. Ук ужуражылгага Эрзин кожуунун көдээ ажил-агый эргелелиниң на чальныг Борбак-оол Балчыр база киржи, харын-даа сайыг-биле бодалдарын үлежир ааскежиктиг болган. Ам оон кыска чугаазын парлаар-дыр бис.

— Эрзин кожуун кургаг хову черде турар. Оон чону үе-дүптөн бээр мал-маган азырап чораан, олар бо хүннерге чедир мал ажилдыг кижилерниң амьдыралының омур-хевири, аянын чидирбээнер. Малдың бүгү хевирлерин азырап өстүреринге тайгаларда көктүг-шыктыг оदार-белчирлер, тус черниң чонунун чаңчылдары болгаш арга-дуржулгалары таарымчалыг болган.

Кожуунда бо хүннерде 8 муң 600 кижичи чурттап турар. Оларның 1200-ү мал-маган тудуп чоруур. Бөгүнгү сан-чургайлар-биле алырга, кожуунда 76 муң шээр, 6 муң 400 бода мал болгаш 3550 төве бар. Бир чурттакчыга-ла орту-маа-биле 10 мал онаажыр.

Кожуунун экономикасында кол черни мал ажил-агыйы ээлеп турар. Оон продукциязының бүдүрүлгезинде болгаш сайгарылгазында чүс-чүс кижилер хаара туттунган. Ынчангаш бо адырның чамдык чидиг айтырылгына доктаайн. **Бирээде**, күрүне деткимчези – дотацияны чылдың-на көдээ ажил-агый бүдүрүлгелери болгаш араттар ап турар. Ынчалза-даа кожуунда малдың 90 хуузу бүгү республикада ышкаш, чурттакчыларны болуп. Малдың хуу дузалал ажил-агыйы ажил чок көдээ

чонга ажилды берип, боттарының хырнын тоттурарына шаа-биле дузалап турар. Көдээ чурттакчылар боттарының малының дүгүн болгаш эдин дужаап, амьдырап олурарлар. Ынчалза-даа мал продукциязының өртээ аргажок чиик артпышаан. Бо бүгү чүүлдерни болгаш чонунун амьдыралының омур-хевирин өөренип көрүп тургаш, көдээниң малдыг чурттакчыларына күрүне дотациязын берзе чүл? Шак ындыг дузаны 2000 чылда берип турганын улус утпаан. Мээң санап турарым-биле алырга, республикага чылда 14 миллион рубль херек.

Ийде, малчыннарың кыштагларыңче электри чырын шөйүп киирери, оларны бүдүн-бүрүн кылдыр чылдың-на камгалап артылары база мени дүвүредип турар.

Бөгүнгү база бир нарын айтырыг — республиканың уксаажыдылга ажил-агыйын катап тургузары болур. Маңаа федералдыг яамының дузазы херек. Ылаңгыя уксаалыг бүдүрүкчүлөр азырап, сайгарып турар ажил-агыйларны деткир болза эки. Чүгле бо таварылгада малдын продуктулуу көвүдээр, а республикага уксаажыдылга ажылы экижири деп бодаар мен.

УРУГЛАР КАМГАЛАЛЫНЫН ХҮНҮНДЕ — КЫЗЫЛГА

(Төңчүзү, Эгези 1-ги арында).

Республиканың Ак-Довурак хоорайда алдыгы хевириниң школа-интернады, Танды кожуунун Межегей школа-комплекси, Кызыл хоорайда «Аныяк» өөредилге-бүдүрүлгө төвүнүн, Чадаана хоорайда уругларнын Чогаадылга төвү, Ак-Довурак хоорайда «Чодураа» деп өөредилге-бүдүрүлгө төвүнүн дээш черле шупту киржикчилерин ажылын кандыг дээр ону, шуптузун маңа санап, демдеглек бижиири болдунмас. П.А. Морозовтуң демдеглээни дег, уруг-

ларнын уран чогаадылгага сонургалы дыка бедээн, башкыларынын өөренкичилерни өөредип, дуржулгазын дамчыдып берип турары, оларнын ону шингээди алганы дыка бедик. Олардан келир үениң кончуг дээн ус-шеверлери үнер дээрзинге чигзиниг чок. Шаңналдарнын түңнелин дараазында номерден номчуур силер.

Профессионал өөредилге черлеринден делгелгеге шупту 13 училище киришкен. Чоннуң хереглел барааннарын болгаш уран кылыгларны база хөйү-биле дэрээн турган. Бяштан,

демирден, даштан, сөөктен база алгы-кештен, дүктен кылыглар элбек. Кызылдын 4 дугаар профессионал училищезинин повар-кондитер деп мергежилинде өөренип турар уругларнын «Мээң республикам» деп Тываның картазы, «Азия төвү», алдындоос хевирлиг торттарны быжырганы онзагай. Бүгү номинациялар аайы-биле делгеттинген чүүлдер-биле таныжып көргөн, түңнээн соонда, бирги черни Бай-Тайга кожуунун 13 дугаар профессионал училищези бо чылын алды чыл улаштыр бир дугаар черни алган. Ийигизинде — Ак-Довурактын 3 дугаар училищези, а үшкү черде Кызылдын №4 училищези болган. Эң тергини кылыгларнын авторларын ертектиг барааннар болгаш хүндүлүг бижиктер-биле шаңнаан.

Уруглар спортунун бирги фестивалы

Чаптанчыг, чараш чаштар байырлалы июнь 1-де Тыва Республиканың уруглар спортунун 1-ги фестивалы база болуп эрткен.

Оң киржикчилери байырлыг чыскаалга турупкан, рапорт берген соонда, маргылдааның тугун шупту командаларнын капитаннары Совет Эвилелинин алдарлыг спорт мастери, делегей чемпионаның мөңгүн шаңналынын эдилекчизи, делегей кубогунун ийи дакыр эдилекчизи, хостуг хүрешке Европа чемпиону Александр Доржу-биле кады көдүргеннер. Фестивальды ажыдары-биле сестү-ТР-нин Күш-культура, спорт-болгаш аныяктар политиказынын сайыды С.Ы. Ооржакка берген.

— «Республиканың уруглар спортунун 1-ги фестивалынын

киржикчилери спортчулар, чаштар! Силерге шуптунарга байыр чедирип, кадыкшылды күзеп тур мен. Фестивальга киржир дээш уйгу-чыдын чок белеткенип турган чаштарга, оларнын тренерлеринге, уругларынга спортчу идик-хести белеткеп берген ада-иелеринге өөрүп четтиргеними илередип тур мен. Уругларывыстың 5-6 харлыындан эгелеп спорт-биле өңүктөжип, спортчу маргылдааларга киржип эгелээни — чуртталганың кадык омур-хевириниң чаагай чаңчылы апар, олар бүгү чуртталгазында спорт-биле эдержир дээрзинге бүзүрээр кижидир мен. Чедишкенинни, кадыкшылды байырлалыңар таварыштыр күзедим, уруглар» — деп, Сергей Ынаажыкович чугаалаан. Кызыл хоорай чагыргазынын даргазы Д.К. Донгак фестивалдын киржикчилеринге Уруглар хүнүн таварыштыр ак-көк дээрни, чедишкенинни күзеп байыр чедиргек, фестиваль чылдын-на эртер дээрзин чугаалаан.

5-6 харлыг мөгелер аразынга хүрешке бирги черни Өвүрдэн Седивес Денис алган, ийи дугаарын Улуг-Хемден Начын Намчылак, үшкү, дөрткү черни Сүт-Хөлдөн Алдын-Белек Ондар биле Улуг-Хемден Белек Шаңнаа үлешкеннер. Эң-не чараш содак дээш шаңналды Тес-Хемден Уржанай Найырга тывыскан. Чараш девиг дээш Улуг-Хемден Олег Ооржак шаңнаткан.

7-8 харлыг мөгелер аразынга Кызыл хоорайдан Субудай Ондар бирги черге төлептиг болган. Ийигизин Сүт-Хөлдөн Кайгал-оол Ондар алган. Сүт-Хөлдөн Аяс Ооржак, Бай-Тайгадан Сайын Кашпык-оол үшкү, дөрткү черлерни алганнар. Сайын Кашпык-оол чараш содак дээш

шаңналга база төлептиг болган. Чаа-Хөлдөн Айдын Даржай чараш девиг дээш шаңнаткан.

9-10 харлыглар аразынга бирги черни Чөөн-Хемчиктен Артур Шагжы, ийи дугаар черни Чөөн-Хемчиктен Аржаан Монгуш алган. Үшкү, дөрткү черлерни Улуг-Хемден Диан Дамбаа, Тес-Хемден Саякар Сонам-оол үлешкеннер. Чараш содак дээш Кызыл хоорайдан Буян Чалбий-оол, онза девиг дээш Чөөн-Хемчиктен Артур Шагжы шаңнатканнар.

11-12 харлыглар аразынга Чөөн-Хемчиктен Айрат Монгуш — бирги черни, Кызыл хоорайдан Аяс Лопсан — ийиги, Кызыл хоорайдан Айдын Дун — үшкү, Бай-Тайгадан Белек Саая дөрткү черни алган. Чөөн-Хемчиктен Айдын Ховалыг чараш содак, Сүт-Хөлдөн Каң-Демир Ондар чараш девиг дээш шаңналга төлептиг болганнар.

20 метрге үш дугуйлуг тергелиг чарышка 5-6 харлыг уруглар аразынга Өвүрдөн Айслу Түлүш — бирги, Улуг-Хемден Даригина Каңза — ийиги, Кызыл хоорайдан Аяна Бичик үшкү черлерни алганнар. Оолдардан Өвүрдөн Күзел Ховалыг — бирги, Кызыл хоорайдан Субудай Маады — ийиги, Өвүрдөн Аңгыр-оол Кыргыз үшкү черге төлептиг болганнар.

Турган черинден узунун халыыр чарышка 5-6 харлыг уруглар аразынга бирги черни Алдын-Сай Болат-оол, Кызылдан Аяна Бичик, Шеңне Кастаган үшкү, дөрткү черлерни ээлээннер. Оолдардан Кызыл хоорайдан Эзир-Начын Куулар, Кызылдан Айдаң Тас-оол — ийиги, Шамбалыгдан Начын Монгуш үшкү черлерни алганнар.

20 метр чарышка уруглардан Өвүрдөн Айслу Түлүш бирги черни, Улуг-Хемден Айдызана Кеземей — ийиги, Кызылдан Айлана Ооржак үшкүзүн алган.

Нити команда аайы-биле бир дугаар черни Улуг-Хем кожуунун командазы алгаш, кубок, 1 муң рубль-биле шаңнаткан. Улуг-Хем кожуунун командазынын киржикчилери хөй болган, ол дээрге кожуун чагыргазынын уругларнын спортка хандыкшылын бедидер, кадыкшылын быжыглаарынче сагыш салып, уругларга ийи автобусту берип чорутканы ол. Ийиги черни Өвүр кожуунун, үшкүзүн Чөөн-Хемчик кожуунун командазы алган. Ол хүн чаштарнын, ылаңгы ырак кожуунардан келген уругларнын, арын-шырайын өөрүшкү-маннай долган, ол хүн оларга каткы-хөглүг, омак-сергек болганы утундурбас болур.

Алдынай СААЯ.

АЙЫРАЦНААН ЧЕЧЕКТЕР-ЛЕ...

Чайнын башкы айынын бир дугаар хүнү — Делегейнин уруглар камгалалынын хүнү. Ол хүн чаптап, хадып турар соок хүн турза-даа, байырлалга агаар-бойдустан шаптаразыны салдар чедирбээн. Найысылалдын Арат шөлүнче эртежик-ле улуг-бичии кижилер бөлүк-бөлүү-биле шуужуп эгелээн. Долгандыр-ла чырык өңнер, шарлар, айырацнаан чечектер дег, каас-чараш чаштар.

Фонтан чанынга шупту чыгып, чурук тырттырар аппараттарнын оттары кызанайныла турар болду. Чаш назынын чаптанчыг бо үезин, бо байырланчыг хүнүн тураскаалга мөңгези-биле арттырып алысанчыг болбас арга чок.

Кызылдын кырында бичии самолет кончуг таваар, оожум ужуп чоруп тур. «Тываавиашугумнар» коллектив байырлалда уругларга оларнын манавааны кайгамчык өөрүнчүг белекти кылган. АН-2 самолетка уруглар олурупкаш, хоорайны долгандыр уждуп, ону кырындан магадап көөр аргалыг болганы ол. Баш бурунгаар чарлап, дыңнадып каан турган болза, ол хүн агаарга селгүүстээрин, төрөөн хоорайын кырындан магадап көрүксээннер оон-даа хөй турар ийик. Он-он чылдар эртерге, бөгүн Кызылдын кырындан көргөн чаштар хоорайнын өзүп, хөгжүп турарынга хамаарыштыр үнелелди бере бээри чугаажок. Бир эвес сайзырал озал болур болза, «Каш

чыл бурунгаар-ла мындыг хевээр турду чоп» деп хомудуп, чөптүг негелдени олар тургуза бээр. Ынчангаш бөгүнгү удурткучулар — улуг кижилер хоорайывысты улам каастап, улгаттырар дээш болур-чогуур хемчеглерни алыр ужурлуг. Келир чылын уруглар байырлалында безин улуг ескерлишкенинни олар эскере бээр боор дээрзинге идегел улуг, чүге дизе найысылалывыстың 90 харлаан чылында ол элээн көскү чаартылгаларлыг болуру чугаажок.

Самолетка олурбаза-даа, теве мунуп алгаш, Арат шөлүн эргип, тускай аян-чорукту кылганнар эмгежок. 9-10 харлыг хире оолчугаш теведен дүжүп келирге, чугаалаштым:

— Адың кымыл?
— Айслан.
— Кандыг-дыр, коргунчуг-дур бе?

— Чок, коргунчуг эвес, харын дыка аянын-дыр. Тевенин кылаштарынын аайы-биле чайганып каап чордум-на. Бедиктен көөрге долгандыр турар шупту чүве бир өске, тода кылдыр көстүр-дүр. Ам база мунуксап тур мен — деп, Айслан магадап чугаалады.

Маа аразында чадаг чарыш маргылдаазын чарлапты. Кызыл хоорай чагыргазынын бажыңынын чанынга асфальтыга чарыш эгелээн. Киржир күзедиглер-даа эмгежок. Торт, шоколад, мороженое дээн

ышкаш шаңналдарны алыр дээш чидиг демисел чоруп тур. Уруглар садынын кижизиттиргенири чарышка киришкеш, шуптузу шаңнал алдылар. 8, 9, 10 харлыглардан Алдынай Охасова, Чинчи Чаш-оол, Арус Бадасян, Айранды Чамзын-оол, Эрес Сат, Ай-кыс Наксыл, Наташа Радиева аңгы-аңгы хемчээлдерге чарышкеш, мурнап келдилер.

Чадаг-тергелер болгаш роликтерге чарышка Эдик Ооржак, Ариан Чамзын-оол, Валерия Ондар кымга-даа четтирбей келгеннер.

Тиелекчилер шаңнал-макталдарны алган.

(Уланчыгы 9-ку арында).

**«Тываэнерго» ажык акционер ниитилелинге 2004 чылдың май 1-ге
чедир чылыг энергиязының талазы-биле өрелиг кижилерниң
ДАҢЫЗЫ**

Кудумчу	Бажың	Квар-тира	Фамилия	Өрези	Кудумчу	Бажың	Квар-тира	Фамилия	Өрези	Кудумчу	Бажың	Квар-тира	Фамилия	Өрези
60 Богатырей	19	2	Монгуш С.Х.	8409,41	Ангарский					-/-	27/1	2	Идам Е.М.	7511,66
-/-	19	3	Кара-Сал Н.О.	12828,58	бульвар	10	61	Назарова Ж.В.	7757,94	-/-	27/1	11	Барахтаева В.И.	10588,4
-/-	19	5	Норбу Д.К.	5958,19	-/-	10	64	Якуненко Л.И.	3349,21	-/-	27/1	13	Куулар Ч.М.	7095,47
-/-	19	6	Кара-Сал Ч.Д.	6293,17	-/-	10	67	Матонин С.А.	18883,29	-/-	27/1	14	Нефедьев В.Ю.	8214,7
-/-	19	7	Бюрюкей У.М.	7084,47	-/-	10	68	Яндак Б.У.Х.	5636,96	-/-	27/1	15	Ооржак А.А.	3316,59
-/-	19	8	Монгуш К.К.Ч.	4966,35	-/-	10	69	Голуб Н.И.	4023,37	-/-	27/1	16	Очур К.Х.	9042,74
-/-	19	10	Куулар Г.К.	4305,59	-/-	10	71	Чамьян А.Д.	5750,23	-/-	27/1	19	Узуй-оол Ч.О.	3587,33
-/-	19	11	Чагыр-оол А.Ш.	10320,49	-/-	10	73	Тарханова И.Ю.	11356,68	-/-	27/1	21	Монгуш Х.Ч.	5451,13
-/-	19	12	Кара-Сал О.О.	4140,52	-/-	10	85	Монгуш У.Б.	4372,96	-/-	27/1	23	Постникова А.С.	6353,69
-/-	19	13	Ооржак М.К.	8268,06	-/-	10	89	Федоров А.В.	3029,81	-/-	27/1	25	Чооду Б.Ч.	3969,46
-/-	19	14	Дамба Л.К.	7731,8	-/-	10	93	Биче-оол У.К.	3387,52	-/-	27/1	30	Сурун-оол М.М.	4805,96
-/-	19	15	Намзат С.О.	4960,37	-/-	10	104	Кондрашов С.В.	8226,11	-/-	27/1	34	Хайжок А.В.	3819,15
-/-	19	16	Мандара Э.А.	6495,17	-/-	10	111	Абрамова Е.Е.	5478,75	-/-	27/1	39	Аракчаа Б.М.	8177,98
-/-	19	17	Монгуш С.С.	6454,67	-/-	10	117	Куулар А.П.	5485,84	-/-	27/1	42	Очур Ю.М.	4553,51
-/-	19	18	Куулар А.Д.	10364,24	-/-	10	119	Павлова В.П.	6604,34	-/-	27/1	46	Хомушку Н.М.	6096,78
-/-	19	19	Иргит Ч.Д.	7795,88	-/-	10	127	Монгуш Р.У.	6219,07	-/-	27/1	50	Сувак В.Т.	6069,98
-/-	19	20	Ооржак А.К.	8368,95	-/-	10	128	Кужугет П.М.	5553,32	-/-	27/1	52	Сат Л.А.	5239,64
-/-	19	21	Сарыглар А.А.	8774,09	-/-	10	132	Молина Л.В.	10722,62	-/-	27/1	57	Натпит-оол А.В.	11325,55
-/-	19	23	Монгуш В.Д.	12864,28	-/-	10	142	Борбак-оол А.Х.	18810,81	-/-	27/2	7	Ойдупаа А.К.	8373,56
-/-	19	25	Кызыл-оол С.К.С.	9528,98	-/-	10	144	Жидков С.А.	7156,63	-/-	27/2	8	Хертек А.М.	5338,71
Ангарский					-/-	10	145	Сундуй Е.Ш.	10631,3	-/-	27/2	10	Монгуш А.А.	5535,05
Бульвар	8	12	Фетисов П.Е.	10809,27	-/-	10	148	Бушманов Н.Я.	3370,05	-/-	27/2	12	Сапегина Л.В.	5936,25
-/-	8	13	Биче-оол Л.Д.	3321,66	-/-	10	149	Сарыглар Д.М.Д.	15376,13	-/-	27/2	25	Кудрявцев Г.Д.	3235,56
-/-	8	14	Чикчин С.С.	13629,07	-/-	10	153	Красова А.Х.	16593,83	-/-	27/2	26	Хертек Е.О.	4184,33
-/-	8	18	Ооржак М.С.	4493,8	-/-	10	154	Лопсан Л.К.	8032,53	-/-	27/2	28	Стародубова О.В.	3094,4
-/-	8	25	Топоева Л.Б.	35979,99	-/-	10	157	Ховалыг С.Д.	12555,65	-/-	27/2	30	Сарыглар Г.Д.	17709,31
-/-	8	30	Танайбан С.Б.	4974,11	-/-	10	167	Даржай В.Х.	9191,41	-/-	27/2	32	Служ. библиот. Пушк.	6986,05
-/-	8	33	Салчак В.	6197,67	-/-	10	168	Монге-Далай Э.В.	4529,9	-/-	27/2	43	Чамьян Х.А.	8802,46
-/-	8	34	Лопсан Э.Э.	4993,04	-/-	10	170	Лихачев Ю.Н.	9573,36	-/-	27/2	46	Соломатова Н.П.Н.	4672,53
-/-	8	39	Бойко К.В.	4153,96	-/-	10	176	Тюлюш Ч.Б.	17555,86	-/-	27/2	48	Тержанян Г.В.	3397,69
-/-	8	49	Монгуш А.Б.	8650,95	-/-	10	180	Кара-Сал В.Х.	16451,62	-/-	27/2	51	Кайнов Ю.И.	8941,18
-/-	8	52	Донгак Н.Д.	3461,82	-/-	10	181	Загвоздкина О.И.	6359,84	-/-	27/3	4	Сарыг-оол Г.Т.	6380,09
-/-	8	54	Мезенцева Т.П.	3936,14	-/-	10	183	Мардасов В.Е.	3615,56	-/-	27/3	14	Дуплякова А.И.	7125,58
-/-	8	57	Монгуш В.С.	3447,99	-/-	10	184	Бондаренко Л.С.	17427,17	-/-	27/3	15	Дупляков С.Г.	7730,24
-/-	8	61	Незнамова Т.Н.	10139,98	-/-	10	187	Ерина М.А.	4701,83	-/-	27/3	18	Ховалыг Ч.М.	8401,66
-/-	8	64	Кушкаш А.А.	12451,04	-/-	10	190	Лапкар В.Б.	4000,24	-/-	27/3	26	Иванских Н.С.	3398,84
-/-	8	65	Макарова Н.Н.	4102,15	-/-	10	191	Царевский Ю.А.	9619	-/-	27/3	30	Донгул-оол О.С.	3612,87
-/-	8	71	Тожу А.М.	6598,89	-/-	10	193	Курганская Т.Ю.	5385,2	-/-	27/3	34	Ооржак К.Ч.	3085,11
-/-	8	72	Сайзу З.Я.	18386,16	-/-	10	196	Седен Ч.С.	5939,27	-/-	27/3	48	Сат М.К.	10187,97
-/-	8	76	Ануфриев С.В.	3646,88	-/-	10	197	Нурсат С.В.	5470,92	-/-	27/3	49	Салчак Ч.Д.	3084,69
-/-	8	84	Пирова А.М.	6297,21	-/-	10	201	Ондур Т.И.	8791,51	-/-	27/3	50	Ооржак Н.М.	4053,18
-/-	8	85	Сарыглар Ш.Б.	3135,2	-/-	10	205	Саган-оол Д.М.	8961,7	-/-	27/3	51	Попов А.Н.	3644,96
-/-	8	89	Монгуш Л.О.	6440,17	-/-	10	207	Сады А.Б.	9441,32	-/-	29	1	Барымза А.К.	4306,94
-/-	8	90	Ондар У.А.	5186,93	-/-	10	214	Типография РТ	7623,66	-/-	29	3	Ондар О.С.	8305,05
-/-	8	93	Монгуш Т.Я.	10026,32	-/-	25/1	6	Санчат А.С.	4648,13	-/-	29	4	Думен-Баир О.Д.	4775,4
-/-	8	94	Монгуш Ч.К.	6778,45	-/-	25/1	8	Буду Т.С.	3998,06	-/-	29	7	Чанзан Ю.А.	6115,66
-/-	8	98	Кужугет У.К.	4257,35	-/-	25/1	12	Мижит-Доржу В.М.	3920,55	-/-	29	10	Орловская Т.Я.	5811,92
-/-	8	100	Горожанина Н.А.	6445,15	-/-	25/1	13	Байкара А.М.	4236,08	-/-	29	14	Куулар С.С.	6665,57
-/-	8	104	Ховенмей Э.Ш.	20140,23	-/-	25/1	15	Ваянова Ю.В.	8983,94	-/-	29	24	Краснопивцева Т.Е.	5306,21
-/-	8	106	Ковалева Т.В.	13345,63	-/-	25/1	20	Кара-Сал В.Э.	10387,59	-/-	29	30	Бекасова Н.П.	6455,75
-/-	8	112	Руднова А.А.	4015,64	-/-	25/1	24	Монгуш У.С.	5008,55	-/-	29	36	Ряжева В.Д.	5353,52
-/-	8	114	Салчак М.С.	9293,57	-/-	25/1	29	Донгак Ч. ор	15606,44	-/-	29	38	Служ. ПЭЖУ-4	4072,59
-/-	8	118	Ровных И.В.	4705,76	-/-	25/1	37	Хомушку В.С.	5228,08	-/-	29	44	Ондар Ч.К.	4540,96
-/-	8	122	Сарыглар Н.Н.	11883,65	-/-	25/1	38	Оюн Н.М.	8353,04	-/-	29/1	10	Натпит-оол А.В.	7180,53
-/-	8	123	Монгуш О.К.Д.	7964,31	-/-	25/1	42	Дулюш В.П.	13844,34	-/-	29/1	12	Черниенко Н.Ю.	13911,95
-/-	8	124	Репина Т.Н.	4190,32	-/-	25/1	53	Монгуш А.К. до	8706,81	-/-	29/1	13	Клюжин С.А.	6277,05
-/-	8	126	Ондар Л.Б.	7567,41	-/-	25/1	56	Иргит К.Х.	3120,7	-/-	29/1	14	Служ. В/части 55557	6401,62
-/-	8	127	Монгуш Н.О.	14560,47	-/-	25/1	57	Хомушку Б.Б.	3557,45	-/-	29/1	19	Хомушку Б.С.	6830,04
-/-	8	132	Житенева В.И.	7637,37	-/-	25/1	58	Чооду Б.Ч.	8423,79	-/-	29/1	24	Донгак О.Д.	4637,46
-/-	8	134	Сарыглар Х.К.	8216,58	-/-	25/1	59	Очур С.С.	5963,22	-/-	29/1	25	Куулар К.Н.	10567,4
-/-	8	135	Сарыглар О.Д.	9869,8	-/-	25/1	60	Оюн Е.И.	4780,97	-/-	29/1	30	Харламова Н.М.	3044,27
-/-	8	137	Дугар-оол О.Ч.	3643,37	-/-	25/1	66	Комбу У.С.	3077,83	-/-	29/1	33	Ховалыг С.Б.	9119,52
-/-	8	139	Калчан А.М.	6025,37	-/-	25/1	67	Хомушку С.Б.	17439,93	-/-	29/1	37	Куулар О.О.	11038,84
-/-	8	140	Куулар Н.Д.	6650,42	-/-	25/1	68	Кара-Монгуш А.С.	8592,12	-/-	29/1	38	Лойгу Л.Д.	3568,77
-/-	8	141	Чульдун В.Н.	10339,99	-/-	25/1	71	Очур В.С.	14213,97	-/-	29/1	42	Хитаршвили Т.А.	22330,01
-/-	8	143	Хертек Ю.С.	19874,86	-/-	25/1	74	Монгуш Ч.Б.	3342,15	-/-	29/1	44	Дончун Б.С.	8051,32
-/-	8	145	Тумат К.Б.	10290,98	-/-	25/1	75	Куулар Н.Ч.	5504,15	-/-	29/1	45	Гресь А.С.	16860,85
-/-	8	148	Монделе Г.К.	3318,14	-/-	25/1	77	Семькин И.А.	9360,04	-/-	31	2	Муна М.И.	13863,57
-/-	8	153	Куулар Б.М.	8337,95	-/-	25/1	81	Пильчин Ч.С.	15898,48	-/-	31	4	Даргын-оол О.В.	4126,11
-/-	8	156	Сарыг-оол М.С.	3306,76	-/-	25/1	94	Гавриченко В.В.	9360,04	-/-	31	5	Кужугет С.С.	5785,84
-/-	8	160	Куулар Н.Ш.	21803,38	-/-	25/1	95	Чамзы Ч.Ч.	8813,52	-/-	31	9	Оюн Л.Ш.	6364,09
-/-	8	161	Хертек Ж.О.	5892,87	-/-	25/1	96	Дамчат-оол И.К.	4101,55	-/-	31	11	Монгуш К.Б.	3212,48
-/-	8	162	Дамдын Ж.Д.	6269,59	-/-	25/1	99	Текеева З.С.	7890,38	-/-	31	12	Монге-Хурен М.Ш.	4412,4
-/-	8	163	Балчий-оол Н.Д.	6569,01	-/-	25/1	104	Куулар В.К.	7364,94	-/-	31	13	Суван-оол О.Н.	4170,02
-/-	8	174	Сарыглар К.М.	10737,02	-/-	25/1	109	Очур-оол А.Н.	21750,95	-/-	31	14	Дутен-оол А.Д.	4440,68
-/-	8	176	Зодоч Д.	4160,94	-/-	27	3	Баян М.Х.	13904,71	-/-	31	16	Хертек Ч.К.	3786,87
-/-	8	180	Соднам С.Д.	9740,55	-/-	27	9	Гончаренко Л.И.	15608,92	-/-	31	17	Монгуш Ч.Д.	6775,01
-/-	8	184	Монгуш А.С.	4632,14	-/-	27	10	Иргит Л.М.	5493,15	-/-	31	22	Настыкова З.М.	7772,17
-/-	8	191	Самбала А.Ш.	20511,62	-/-	27	15	Азовцева И.А.	9540,51	-/-	31	23	Безлюда Т.Г.	6859,66
-/-	8	196	Карбу Н.Ю.	5235,98	-/-	27	17	Хомушку Р.Д.	4100,8	-/-	31	25	Саая Ч.К.	19299,8
-/-	8	198	Ооржак У.М.	7329,26	-/-	27	21	Саая О.Ч.	9089,63	-/-	31	29	Тюлюш М.С.	3092,87
-/-	8	204	Саин-оол Б.В.	11857,98	-/-	27	23	Иргит Ш.С.	6202,1	-/-	31	30	Дамчат-оол М.К.	9423,88
-/-	8	205	Ынаалай Д.С.	10399,59	-/-	27	27	Салчак А.К.	9308,67	-/-	31	33	Аракчаа А.Л.	7043,72
-/-	8	206	Боодей С.Л.	3689,94	-/-	27	30	Тавберидзе Н.Н.	3772,39	-/-	31	37	Монгуш О.Д.	5019,65
-/-	8	207	Саая А.К.	22596,61	-/-	27	44	Мельчукова Т.Ф.	3726,97	-/-	31	38	Монгуш Е.М.	6336,93
-/-	8	208	Идам И.С.	3987,81	-/-	27	49	Баву-Сюрюн Л.О.	3569,88	-/-	31	40	Чооду М.С.	10809,82
-/-	8	213	Ячменева Н.В.	10354,74	-/-</									

Кудумчу	Бажын	Квар-тира	Фамилия	Өрези	Кудумчу	Бажын	Квар-тира	Фамилия	Өрези	Кудумчу	Бажын	Квар-тира	Фамилия	Өрези
-/-	31	69	Сарыглар М.О.	4905,45	Бай-	6	131	Служебная ФСБ	8422,23	Бухтуева	3	8	Широченко Л.С.	13775,04
-/-	31	70	Бошказжик А.К.	6801,4	Хаакская	6	135	Седен-оол О.А.	4845,87	-/-	3	13	Янина И.В.	3738,47
-/-	31	71	Мурыгина В.Ф.	4921,97	-/-	6	136	Монгуш Р.Б.	16484,92	-/-	3	14	Бавуу С.К.	3593,59
-/-	31	72	Кужугет Ш.Б.	15064,51	-/-	6	137	Ноябрь М.С.	17985,14	-/-	3	20	Копцева С.М.	14109,67
-/-	31	79	Очур В.С.	4967	-/-	6	138	Соаян С.К.	5415,39	-/-	3	34	Дадаштай В.О.	8749,18
-/-	31	81	Очур В.И.	7004,87	-/-	6	141	Сендажи М.С.	9924,4	-/-	3	36	Сат Б.В.	3637,45
-/-	31	85	Куулар М.С.	5454,27	-/-	6	146	Салчак Т. К.	8162,74	-/-	3	40	Семенович Л.П.	3716,19
-/-	31	86	Лойгу Л.Д.	3083,21	-/-	6	158	Монгуш М.Б.	7856,99	-/-	3	42	Хортээзина Т.У.	4099,71
-/-	31	90	Кунгаа Т.М.	3217,89	-/-	6	159	Монгуш А.	5922,63	-/-	3	44	Блинова О.В.	16112,42
-/-	31	98	Монгуш В.Д.	5600,55	-/-	6	164	Комлева Л.П.	5091,91	-/-	3	45	Ооржак Л.Д.	6053,52
-/-	31	99	Донгак А.С.	13202,43	-/-	6	167	Чамзы Л.К.	8927,55	-/-	3	46	Шулуу Ч.С.	3584,26
-/-	31	100	Донгак Х.К.	13830,3	-/-	6	177	Служ. админстр.	10851,52	-/-	3	48	Минеева О.В.	3238,76
-/-	31	102	Буду А.В.	7354,13	-/-	6	180	Саян А.А.	6746,97	-/-	3	56	Кыргыз Ч.Д.	3800,68
-/-	31	105	Монгуш С.Ч.	3778,76	-/-	6	181	Ооржак К.А.	15041,33	-/-	3	61	Ооржак К.Х.	4515,53
-/-	31	106	Тодошева С.Б.	3291,33	-/-	6	182	Хертек Д.А.	9224	Виланская	1	3	Митряшин И.П.	5508,54
-/-	31	109	Куулар Д.Т.	9801,42	-/-	6	184	Рязанова Н.Н.	10152,57	Виланская	1	4	Сат Х.К.	6677,61
-/-	31	113	Агоол О.С.	5986,7	-/-	6	186	Доможаков В.Ю.	9138,6	Гагарина	6	2	Хертек Х.С.Ч.	3853,73
Ангарский					-/-	6	187	Оюн С.Д.	9664,65	-/-	6	7	Феоктистов А.С.	3840,77
Бульвар	31	116	Смехульская Г.А.	11788,27	-/-	6	191	Монгуш А.Б.	3142,57	-/-	6	10	Пекарская М.П.	3428,96
-/-	31	118	Очур С.К.	3182,33	-/-	6	192	Монгуш Ж.М.	5613,4	-/-	6	15	Ондар А.М.	12542,64
-/-	31	121	Догуй-оол А.А.	7551,11	-/-	6	196	Сат М.К.	4702,26	-/-	6	17	Ооржак Д.С.	8877,54
-/-	31	122	Сундуй Е.О.	5159,66	-/-	6	198	Скоморохова Л.Б.	5613,94	-/-	6	18	Лютяева Л.В.	10487,21
-/-	31	123	Сарыгбан П.М.	6693,37	-/-	6	199	Сандак С.С.	4233,88	-/-	6	19	Лютяева Л.В.	11098,63
-/-	31	126	Ооржак Л. С.	5072,77	-/-	6	203	Жирихина Т.Ю.	15074,12	-/-	6	21	Иванова Н.С.	9512,54
-/-	31	127	Монгуш Э.Д.	3247,03	-/-	6	204	Горшков В.И.	8010,11	-/-	6	23	Алдын-оол Н.С.	14815,21
-/-	31	128	Рясик Т. В. см.н	6598,94	-/-	6	205	Турбасова Л.П.	8919,84	-/-	6	27	Аксенов В.В.	4229,04
-/-	31	129	Ооржак Б.Б.	10324,9	-/-	6	206	Ооржак Ч.Д.Б.	11825,24	-/-	6	38	Семенова А.А.	5298,43
-/-	31	132	Кара-Сал В.К.	4517,65	-/-	6	209	Хертек У.Х.	28773,14	-/-	6	44	Тау Ч.Ф.	4224,35
-/-	31	134	Олзийбат Л.Ю.	4424,03	-/-	6	212	Монгуш Г.Б. и З.Д.	5827,37	-/-	6	46	Дубовцева П.О.	5928,07
-/-	31	135	Сыдан-оол В.М.	16488,04	-/-	6	214	Зотова А.Д.	3912,71	-/-	6	53	Мамаева М.Е.	3272,76
-/-	31	136	Мамытбекова Н.С.	3978,09	-/-	6	217	Куулар Т.Н.	18046,9	-/-	6	57	Хертек Е.К.	6070,34
-/-	31	137	Рясик Т.Ф.	17028,17	-/-	6	221	Чечек-оол Т.Д.	12555,36	-/-	6	62	Марьясов А.Н.	3351,16
-/-	31	144	Служ.АООТ «Тыва»	5039,37	-/-	6	225	Борбак-оол М.С.	3431,28	-/-	6	66	Донгак А.С.	9037,26
Бай-Хаакская	6	2	Биче-оол В.Л.	13389,97	-/-	6	228	Артына С.Д.	4163,22	-/-	6	67	Носков Ю.П.	10813,4
-/-	6	5	Монгуш Н. В.	4043,18	-/-	6	231	Сырат А.О.	4048,4	-/-	6	78	Раздобреева Т.А.	3541,52
-/-	6	8	Оюн З.К.	12955,9	-/-	6	233	Шахова Г.Н.	11312,14	-/-	6	79	Шавенкова А.А.	4303,79
-/-	6	11	Байынды Э. Б.	14679,26	-/-	6	234	Одушпаяк В.В.	13402,94	-/-	7	2	Шелепов Г.А.	4505,57
-/-	6	16	Танова М.Б.	16621,55	-/-	6	236	Рубцов Г.И.	7911,63	-/-	7	4	Дмитриев И.А.	13994,18
-/-	6	17	Радченко С.Н.	10259,13	-/-	6	237	Ичин Т.К.	17249,94	-/-	7	14	Дуктен И.Б.	3495,34
-/-	6	19	Лоовай А.С.	9823,66	-/-	6	38а	Кара-Монгуш У.Ч.	27858,02	-/-	7	17	Куулар Ю.Ч.	16025,45
-/-	6	20	Хоменко Ю.А.	12539,98	Баянкольская	3	5	Орлова Т.Т.	3550,23	-/-	7	19	Сарыглар М.С.	4111,47
-/-	6	21	Сат А.Н.Д.	6554,78	-/-	3	6	Степанова М.Л.	11914,96	-/-	7	21	Голубева Л.А.	9340,39
-/-	6	24	Ооржак И.С.	8728,55	-/-	3	7	Оюн К.П.	3376,76	-/-	12	3	Кужугет А.А.	7869,07
-/-	6	25	Берсенева Т.А.	7067,34	-/-	3	8	Матпаа А.К.	5994,11	-/-	12	5	Рыжик Л.А.	4308,22
-/-	6	28	Куулар К.А.	15618,06	-/-	3	9	Александров Н.В.	3522,64	-/-	12	7	Колжан М.Ш.	5464,41
-/-	6	29	Маалы А.К.	16590,47	-/-	3	12	Суван А.К.	16060,66	-/-	12	19	Ооржак Д.М.	11133,81
-/-	6	30	Бужинаева К.М.	4068,07	-/-	5	3	Москвин В.Н.	12528,24	-/-	12	25	Хертек С.К.	4480,04
-/-	6	32	Дараа Ю.С.	11062,63	-/-	5	5	Очур В.Б.	5919,73	-/-	12	26	Чашухина О.Ю.	4388,91
-/-	6	35	Ошарова П.В.	10466,82	-/-	5	7	Мунзук Д.С.	6218,09	-/-	12	31	Королев А.П.	3214,08
-/-	6	39	Монгуш З.С.	9602,96	-/-	7	1	Сундуй Ч.С.	6612,59	-/-	12	33	Сат В.А.	3271,48
-/-	6	42	Саая Ч.О.	5472,66	-/-	7	3	Шалимова Г.В.	8501,19	-/-	12	41	Германова Е.Н.	7348,51
-/-	6	44	Тойбухаа Ч.М.	9871,25	-/-	7	6	Саликов Н.П.	5834,79	-/-	12	42	Куулар К.К.	3190,79
-/-	6	47	Куняева О.А.	5076,01	-/-	7	7	Суслова Н.И.	5749,08	-/-	12	48	Тараачы М.М.	3067,93
-/-	6	48	Кыргыз М.А.	3791,98	-/-	7	8	Борисова А.Н.	5051,84	Горная	36	2	Кодур-оол В.М.	4510,97
-/-	6	50	Бантя М.И.	11067,66	-/-	13	2	Куулар Л.С.	8533,11	-/-	108	1	Чеховских А.В.	3093,55
-/-	6	56	Донгун-оол Ч.В.	6125,81	-/-	13	3	Демир-оол Р.С.	7780,56	-/-	108	6	Монгуш Д.Д.	12115,41
-/-	6	59	Ооржак Ч.Ч.	14698,81	-/-	13	4	Важенина М.В.	13435,17	-/-	108	8	Филиппов Д.Ю.	12257,67
-/-	6	60	Маадыр-оол Л.А.	3794,98	-/-	13	8	Контроль	6674,32	-/-	108	11	Хомушка Т.Д.	4643,7
-/-	6	61	Ендан С.И.	19756,09	-/-	15	4	Монгуш С.Д.	8282,43	-/-	108	12	Ховалыг Н.Д.	9265,38
-/-	6	63	Лалетина А.К.	4195,56	-/-	15	6	Ольшевский О.А.	7894,34	-/-	108	7/2	Михайлова Е.В.	6904,43
-/-	6	65	Олзей А.Б.	6688,15	-/-	15	9	Калиничев А.П.	3336,22	Декабристов	8	3	Чупина Т.В.	3341,36
-/-	6	70	Синякова О.Г.	6476,01	-/-	20	5	Адарченкова Н.В.	9934,33	-/-	8	6	Иргит В.Х.	6143,37
-/-	6	73	Ондар М.Д.	15406,24	-/-	20	6	Маракин Е.А.	7717,46	-/-	8	10	Фатеева О.А.	7688,97
-/-	6	74	Оюн Л.Т.	16939,99	-/-	20	8	Куулар Ш.У.	3701,47	-/-	8	17	Байыр К.Х.	5857,42
-/-	6	76	Тюлюш М.У.	9480,84	-/-	20	9	Монгуш В.С.	12110,82	-/-	8	20	Саая Х.О.	4393,32
-/-	6	77	Ооржак А.А.	6805,63	-/-	20	10	Служебная	9649,09	-/-	8	24	Салчак В.Б.	3225,98
-/-	6	79	Адыгжи А.А.	21053,67	-/-	20	11	Сандю А.Л.	4246,25	-/-	8	27	Монгуш Н.С.	8388,89
-/-	6	83	Ооржак В.Д.	3718,75	-/-	22	1	Ширимээ Н.К.	4809,09	-/-	8	31	Сат Б.Ч.	6113,29
-/-	6	87	Кужугет В.Б.	17615,15	-/-	22	3	Джевало В.Р.	4278,63	-/-	8	39	Севастьянов А.Н.	11271,69
-/-	6	89	Оруспай Э.Х.	15406,24	-/-	22	4	Васильев В.А.	7169,73	-/-	8	47	Маликова Л.Д.	7112,78
-/-	6	91	Монгуш Н.Ч.	4105,16	-/-	22	5	Монгуш Т.С.	8867,24	-/-	8	52	Бездворных М.Е.	4304,51
-/-	6	92	Иргит М.Э.	12068,99	-/-	22	7	Чаш-оол Д.Т.	8417,46	-/-	8	56	Сонам Ч.Д.	4185,98
-/-	6	93	Янгулова М.М.	5199,46	-/-	22	12	Дежнев Ю.А.	8486,26	-/-	8	61	Салчак Т.Ч.	6604,12
-/-	6	94	Монгуш Э. Ч.К.	13827,77	-/-	22	2	Кокутенко С.В.	6244,09	-/-	8	69	Филимонова Л.Т.	5287,65
-/-	6	96	Саая О.Д.	14435,92	Бухтуева	1	26	Фролков А.П.	7345,39	-/-	8	86	Ондар А.С.	7532,68
-/-	6	97	Ооржак Э.Д.	11862,37	-/-	1	28	Соломатова Л.А.	4741,81	-/-	8	96	Бендик Л.И.	8191,73
-/-	6	98	Ондар Р.Б.	20147,29	-/-	1	36	Даргат Е.И.	5426,31	-/-	8	107	Монгуш С.Ю.	4262,88
-/-	6	99	Ондар М.Ч.	17064,24	-/-	1	37	Казанцева Н.И.	3514,7	Дзержинского	3	5	Лунько Н.А.	3701,32
-/-	6	100	Соаянов Х.Г.	8866,14	-/-	1	45	Яковлева А.М.	16595,8	-/-	3	6	Бездворных В.И.	3094,82
-/-	6	101	Сат О.А.	6045,73	-/-	1	46	Голубкова Т.Н.	11860,84	-/-	3	9	Яковлев А.Г.	10095,12
-/-	6	102	Дамажык И.А.	21493,02	-/-	1	48	Голубева Е.Ю.	6010,85	-/-	3	11	Саранина В.Н.	3255,83
-/-	6	103	Сундуй Л.Х.	11339,21	-/-	1	50	Пак А.Б.	6125,78	-/-	5	1	Скоромина С.Н.	5120,45
-/-	6	105	Монгуш А.Ш.	7041,76	-/-	1	55	Саая А.А.	8040,52	-/-	5	3	Житова Т.П.	12678,68
-/-	6	107	Серен-оол Н.С.	14140,97	-/-	1	64	Максимов В.А.	12473,69	-/-	5	4	Коньшенко В.В.	3261,9
-/-	6	108	Ооржак К.А.С.	11566,1	-/-	1	67	Черменева Л.С.	10913,24	-/-	5	7	Тыдай У.К.	12649,88
-/-	6	111	Куулар А.А.	14435,92	-/-	1	75	Сафиулин Г.Ш.	15558,41	-/-	5	8	Даажамба М.Д.	5502,33
-/-	6	112	Монгуш Г.Д.	12477,33	-/-	1	76	Хертек Р.Н.	6535,78	-/-	6	4	Сердцева У.С.	6466,22
-/-	6	113	Куулар У.Д.Х.	19097,5	-/-	1	82	Ооржак А.Э.	3565,11	-/-	6	5	Коробейникова О.В.	8141,05
-/-	6	115	Хертек З.С.	11100,94	-/-	1	84	Селиванова И.Л.	5145,17	-/-	6	6	Горобец М.А.	7071,21
-/-	6	118	Ооржак М.Ы.	8723,24	-/-	1	89	Монгуш М.						

Кудумчу	Бажың	Квар-тира	Фамилия	Өрези	Кудумчу	Бажың	Квар-тира	Фамилия	Өрези	Кудумчу	Бажың	Квар-тира	Фамилия	Өрези
Дзержинского	9	1	Кукарина Е.И.	3933,16	-/-	7	29	Ахпашев Л.М.	3461,14	-/-	15а	39	Оюн Н.Т.	4879,5
-/-	9	2	Каньыр-оол М.Т.	5083,08	-/-	7	32	Ощепков А.В.	20477,06	-/-	15а	42	Службная Ком.таподе	9628,67
-/-	9	7	Оюн А.С.	4110,38	-/-	7	34	Непомнящая Н.Г.	9839,6	-/-	15а	64	Куулар У.Д.	4648,04
-/-	9	8а	Балчыма К.С.-М.	3332,47	-/-	7	41	Митина Т.Н.	3942,26	-/-	19а	11	Монгуш А.Б.	13834,28
-/-	9	86	Балчыма М.Ч.	3768,63	-/-	7	42	Васильев В.Е.	4131,23	-/-	19а	12	Калзан А.К.	6871,76
-/-	10	7	Располова С.С.	17807,33	-/-	7	45	Хохрина Г.П.	4247,13	-/-	19а	17	Бекеш Д.В.	6666,69
-/-	10	8	Служ.Гостелерад	4875,48	-/-	7	49	Овсянников С.Ф.	5652,15	-/-	19а	18	Дамбар Е.В.	8427,12
-/-	11	1	Волкова Р.Л.	10285,06	-/-	7	51	Михеева М.В.	3166,47	-/-	19а	21	Куприяшкин Е.В.	4641,06
-/-	11	2	Иргит Л.Д.	11602,87	-/-	7	53	Ермакова А.В.	13018,97	-/-	19а	36	Ондар М.С.	5267,35
-/-	11	6	Березина В.П.	4723,71	-/-	7	57	Машпадай Т.М.	14704,44	-/-	19а	39	Казадаев С.А.	5854,72
-/-	11	9	Ондар А.Х.	3440,5	-/-	7	61	Макарова Е.П.	3783,88	-/-	19а	43	Шапкина Л.Д.	6755,68
-/-	11	10	Хертек В.Д.	19325,21	-/-	7	65	Саая Д.Л.	4069,34	-/-	19а	44	Доржу А.К.	11179,78
-/-	11	11	Саморокова З.К.	10075,17	-/-	7	66	Кискидосов А.	11707,65	-/-	19а	47	Уланов Д.В.	3757,54
-/-	11	12	Ондар А.А.	11988,67	-/-	7	69	Монгуш И.Б.	20395,27	-/-	19а	52	Артеменко А.П.	4523,49
-/-	12	1	Нурзат Е.Х.	6420,51	-/-	11	2	Топоев А.И.	4939,1	-/-	19а	54	Чувашов В.П.	4013,11
-/-	12	2	Кара-Сал О.Д.	3541,13	-/-	11	5	Гоер Л.Л.	5485,39	-/-	19а	56	Кузубов Ю.И.	11357,98
-/-	12	4	Ооржак В.Д.-Н.	5747,22	-/-	11	10	Ложкин А.Ф.	4139,33	Заводская	8	2	Нурсат М.Э.	9464,48
-/-	12	5	Мижит А.Ш.	3539,83	-/-	11	13	Ламажап А.С.	8877,96	-/-	8	6	Куулар Ч.К.	5349,88
-/-	12	7	Дандыгай Р.К.	5353,99	-/-	11	17	Ророт Е.И.	8477,18	-/-	8	7	Хертек С.Д.	7409,13
-/-	12	11	Ховалыг К.Д.	3780,16	-/-	11	18	Сандып Ч.К.	9298,12	-/-	10	1	Насык-Доржу Р.С.	4043,19
-/-	12	12	Оюн Н.Б.	13675,43	-/-	11	29	Филкова Н.В.	6682,98	-/-	10	4	Санников В.А.	4879,32
-/-	13	4	Арапчер А.О.	3204,36	-/-	11	30	Миллер В.А.	5059,03	-/-	10	7	Анай-оол Д.Б.	14652,13
-/-	13	6	Донгак Ч.С.	10472,24	-/-	11	33	Аветисян Л.Д.	5662,94	-/-	10	8	Кокорина Е.И.	21449,33
-/-	13	8	Куулар Д.Ю.	4781,69	-/-	11	34	Самойлов В.Д.	6239,19	-/-	12	4	Завалина Н.Н.	16661,02
-/-	13	9	Служ.Муздрав.	11418,45	-/-	11	40	Курочкин М.Ю.	5076,14	-/-	12	6а	Монгуш О.Д.	8122,87
-/-	13	10	Карипова Р.Д.	6441,31	-/-	11	41	Монгун-оол Ч.А.	6532,87	-/-	12	1	Самба Р.Б.	3028,48
-/-	13	11	Петкевич С.И.	5718,11	-/-	11	44	Стальмаков Л.А.	6281,24	-/-	12	2	Хомушку Н.С.	4558,3
Дружба	1	9	Хертек Т.К.	7395,71	-/-	11	58	Отева С.П.	15264,79	-/-	12	3	Кара-Сал Ч.М.	12700,55
-/-	1	22	Анай-Бегзи С.Ч.	9781,31	-/-	15	4	Горбунов С.С.	3827,84	-/-	12	5	Сарыглар Ч.К.	3428,03
-/-	1	28	Дерягин В.И.	6763,69	-/-	15	11	Хомушку Э.К.	6846,7	-/-	12	6	Кара-Сал Т.С.	5476,96
-/-	1	26	Ляховский С.Н.	3291,4	-/-	15	27	Дудуп Н.В.	3972,11	-/-	12	7	Кара-Сал О.С.	4043,56
-/-	1	31	Чульдун А.М.	4390,11	-/-	15	29	Апраева Е.В.	3056,45	-/-	12	10	Чыпый-оол Л.К.	7268,77
-/-	1	34	Зоткина И.В.	3301,23	-/-	15	40	Сальникова Г.Ю.	12697,77	-/-	12	11	Середар Р.С.	3079,5
-/-	1	35	Федоров Д.Н.	6654,67	-/-	15	48	Гусаков С.Ф.	10324,31	-/-	12	16	Донгак Д.С.	13039,74
-/-	1	43	Любкина Л.Н.	5633,03	-/-	15	49	Бакеева Н.И.	8899,73	-/-	12	17	Седенбил Р.М.	10345,97
-/-	1	44	Зиновьева Н.И.	8348,76	-/-	15	50	Дорохина В.В.	3102,92	-/-	12	18	Хомушку С.Д.	9594,71
-/-	1	48	Акимова Е.В.	5749,23	-/-	15	52	Кузеева В.А.	9820,33	-/-	12	19	Оюн Г.А.	13038,12
-/-	1	52	Курьгин В.И.	6577,71	-/-	15	54	Чайбар Л.Л.	8533,85	-/-	12	20	Сундуп С.С.	6033,61
-/-	1	56	Кужугет М.К.	7887,48	-/-	15	57	Чаймаа У.Т.	9520,47	-/-	12	22	Хирлигбей С.Д.	12951,82
-/-	3	2	Зайнутдинова Н.А.	9177,98	-/-	15	71	Куулар В.Ч.	10446,59	-/-	12	24	Кужугет А.С.	8931,27
-/-	3	8	Махонько О.Н.	3334,55	-/-	15	73	Дембирел А.О.	10453,35	-/-	12	25	Ашак-оол М.С.	8792,01
-/-	3	11	Тиунова О.Ю.	22822,98	-/-	15	75	Алеева И.В.	6865,71	-/-	12	26	Ооржак О.С.-С	5018,3
-/-	3	17	Афанасьева Л.Ф.	4633,57	-/-	15	76	Ооржак М.Ч.	13900,37	-/-	12	30	Чооду И.Д.	7846,26
-/-	3	20	Коровина Т.Н.	3181,82	-/-	15	80	Норбаа Э.Н.	3284,36	-/-	12	32	Ооржак А.Э.	3404,44
-/-	3	23	Хасанов В.А.	18363,13	-/-	35	1	Кирпичева М.Г.	14478,86	-/-	12	21а	Багай-оол М.С.	6673,12
-/-	3	24	Кара-Сал В.Д.	5350,26	-/-	35	2	Насыров А.М.	6104,43	-/-	12	21б	Барыцмаа Т.Д.	9854,91
-/-	3	25	Наважап С.Х.	3084,47	-/-	35	6	Ооржак О.Д.	11853,2	-/-	12	27б	Обшеж Админ.гор.	3476,71
-/-	3	32	Великоднев Ф.В.	5033,46	-/-	37	3	Служ.Муздрав.	18019,53	-/-	12	28б	Иргит Н.Х.	6075
-/-	3	37	Усков А.Я.	8713,62	-/-	37	6	Скляр К.А.	18516,48	-/-	12	29а	Донгак Д.С.	4270,87
-/-	3	45	Рогов А.В.	3987,17	-/-	3а	7	Ооржак Ч.С.	9072,37	-/-	12	29б	Монгуш А.К.	5167,71
-/-	3	47	Афанасьев С.Л.	13641,11	-/-	3а	10	Дашковский В.И.	4157,67	-/-	18	1	Служ.ПРЭП «Жиле»	28227,34
-/-	3	55	Седен-оол С.Б.	21165,49	-/-	3а	12	Санников Л.А.	4935,74	-/-	18	3	Служ.хлебозавод	7782,74
-/-	3	58	Стрельников В.Д.	9514,83	-/-	3а	14	Хорошавина М.В.	5836,06	-/-	18	5	Санчылт Ч.Д.	3643,92
-/-	3	60	Ултургашева С.Н.	13991,83	-/-	3а	29	Байсклан Л.М.	6602,96	-/-	18	7	Серин Э.С.	3743,04
-/-	3	61	Хун Л.Д.	5752,82	-/-	3а	37	Зарипова Я.З.	6427,03	-/-	18	8	Данзы-Белек В.О.	4127,65
-/-	3	62	Агалов С.А.	6050,49	-/-	3а	43	Шарапова В.Х.	5030,75	-/-	18	6а	Прочунова С.С.	10739,61
-/-	3	72	Шупляков М.С.	14781,09	-/-	3а	53	Миринова Т.В.	9307,83	-/-	28	2	Хомушку З.А.	3566,93
-/-	3	76	Клепова Л.Ю.	8392,63	-/-	3а	54	Глызин Н.К.	10876,18	-/-	28	3	Саая А.О.	4839,73
-/-	3	82	Карти А.Б.	3454,76	-/-	3а	57	Клюев С.Б.	17113,47	-/-	28	4	Аракчаа Е.А.	3412,41
-/-	3	83	Абрамова Л.И.	8330,95	-/-	3а	60	Матяш О.В.	8312,42	-/-	28	13	Монгуш М.Б.	9445,04
-/-	3	84	Баканов С.Н.	10661,11	-/-	42	2	Кондрашова Г.Н.	13743,34	-/-	28	14	Монгуш Ч.Ч.	21183,97
-/-	3	92	Обшеж СМУСельк	9490,51	-/-	42	3	Монгуш В.Э.	8055,42	-/-	28	15	Монгуш А.Н.	4434,99
-/-	3	97	Дударева С.Ч.	16801,59	-/-	42	5	Музыка Н.Н.	20301,16	-/-	28	16	Донгак Т.Д.	5041,28
-/-	3	108	Другаков В.А.	4983,58	-/-	42	6	Сорокин В.С.	16371,2	-/-	28	18	Сарыглар В.Ш.	3498,25
-/-	3	109	Никитин А.И.	17637,91	-/-	43	1	Ооржак Р.К.	9088,74	-/-	28	19	Кужугет У.Д.	7756,61
-/-	3	1	Доржу Ч.А.	4605,05	-/-	43	3	Фунтикова Л.Н.	10376,52	-/-	28	20	Баажай Р.С.	4381,46
-/-	3	4	Кыргыз Б.К.	4083,96	-/-	43	4	Табаракова Т.Ю.	5420,83	-/-	28	21	Ооржак О.Б.	7381,52
-/-	3	5	Хунданова И.П.	7304,26	-/-	43	7	Кара-Сал М.К.	14889,57	-/-	28	23	Очур К.Д.	9091,43
-/-	3	6	Секачева В.М.	3352,35	-/-	43	8	Хомушку М.Ч.	11139,89	-/-	28	24	Салчак Т.С.	3875,36
-/-	3	7	Алчигаев А.А.	3583,55	-/-	43	9	Хомушку С.С.-Б.	8961,37	-/-	28	25	Калдарак Р.М.	7111,64
-/-	3	8	Доржу Ч.А.	3253,81	-/-	43	10	Кужугет Н.А.	9706,46	-/-	28	26	Ооржак А.А.	5235,16
-/-	3	9	Маспык-оол В.В.	10567,8	-/-	43	11	Маады В.О.	9716,21	-/-	28	27	Монгуш А.М.	7296,9
-/-	3	10	Желноваков Ю.И.	12723,12	-/-	43	12	Куулар А.Э.	9534,44	-/-	28	28	Догус-оол В.Д.	7608,1
-/-	3	20	Кравченко Г.Е.	4601,12	-/-	43	14	Кадыр-оол	10749,11	-/-	28	29	Хертек А.С.	7104,87
-/-	3	21	Маспын-оол Ш.О.	3132,38	-/-	43	15	Самдан Т.К.	6435,13	-/-	28	32	Аракчаа З.Х.	5007,76
-/-	3	22	Мамедова Л.Е.	3480,78	-/-	43	16	Ооржак А.Ш.	4789,57	-/-	28	33	Хомушку Ч.С.	6653,58
-/-	3	31	Кузнецова Т.Н.	5331,13	-/-	45	3	Фирса Л.А.	6615,05	-/-	28	34	Монгуш А.С.	4143,85
-/-	3	35	Оюн С.С.	7433,03	-/-	45	6	Карпова Н.А.	17136,62	-/-	28	35	Донгак О.Э.	5573,7
-/-	3	43	Ангырбан А.П.	3254,99	-/-	45	7	Баа-Сарыг Л.Ш.	5836,52	-/-	28	39	Монгуш Л.К.	9825,16
-/-	3	45	Монгуш Ч.Ч.	7815,36	-/-	45	8	Служ.ПРЭП «Жиле»	7640,72	-/-	28	41	Саая Н.Х.	4352,3
-/-	3	51	Эренчин А.Д.	5222,59	-/-	49	5	Ондар З.Д.	5435,19	-/-	28	42	Монгуш Д.Д.	8565,12
-/-	3	57	Чередищенко В.В.	3775,07	-/-	151	11	Желтовская Л.В.	10596,17	-/-	28	43	Монгуш Д.Ш.	7493,4
-/-	3	60	Ондар Х.О.	4949,79	-/-	151	12	Обшеж редак. Туви.	9849,68	-/-	28	44	Хомушку П.К.-К.	5723,42
-/-	5	2	Бельгяев Г.М.	4608,89	-/-	157	5	Никитина В.С.	3064,45	-/-	28	46	Сарыглар Г.Х.	3703,67
-/-	5	9	Селина Н.В.	10269,6	-/-	157	16	Бадь А.А.	7473,46	-/-	28	47	Серен К.О.	5875,75
-/-	5	11	Тава-Самбу А.Н.	14572,78	-/-	157	18	Золотарев А.И.	3026,31	-/-	28	9а	Салчак-самвол оформ	8179,51
-/-	5	17	Ондар Ч.С.	6048,33	-/-	157	19	Маадыр О.П.	12513,81	-/-	28	14а	Куруу А.С.	4502,91
-/-	5	18	Лобастов А.И.	8452,53	-/-	157	21	Тулуш К.Д.	9873,53	-/-	28	29а	Суван У.Д.	5863,52
-/-	5	22	Твердяков В.П.	3740,24	-/-	157	28	Чажытмаа Ч.Л.	3082,52	-/-				

Кудумчу	Бажың	Квар- тира	Фамилия	Өрези	Кудумчу	Бажың	Квар- тира	Фамилия	Өрези	Кудумчу	Бажың	Квар- тира	Фамилия	Өрези	
Интернациональная	14	2	Ширин Р.О.	11793,73	Калинина	90	154	Куляндин В.С.	12820,43	Калинина	4	71	Грива И.А.	7203,18	
-/-	14	12	Суван Ш.М.	3231,54	-/-	90	158	Ондар В.О.	4411,77	-/-	4	75	Бытотова И.А.	8153,28	
-/-	14	15	Абрамов В.С.	7055,65	-/-	90	160	Норбу-оол В.К.	16029,56	-/-	4	76	Успенский М.Ю.	9584,87	
-/-	14	18	Монгуш Г.Б.	17710	-/-	90	161	Монгул-оол В.Б.	24430,87	-/-	4	80	Сумуя Ч.А.	19030,35	
-/-	14	19	Монгуш Н.М.	5752,99	-/-	90	54a	2	Симонова О.В.	9248,16	-/-	4	81	Саая Ч.М.	13791,16
-/-	14	24	Хоюу Р.М.	3425	-/-	2	11	Куулар Ч.С.	7372,67	-/-	4	89	Берсенева А.И.	20269,23	
-/-	14	25	Анищенко А.В.	3410,09	-/-	2	13	Кара-Сал С.Ш.	12680,77	-/-	4	91	Монгуш Б.О.	12837,3	
-/-	14	26	Ондар Г.Д.	12279,41	-/-	2	16	Сарыглар Л.И.	5793,43	-/-	4	92	Шумова А.М.	8387,77	
-/-	14	27	Сат Э.С.	12585,88	-/-	2	17	Сарыглар Л.И.	7602,69	-/-	4	97	Демкина Н.А.	5027,57	
-/-	14	28	Ланзыи М.Н.	4407,49	-/-	2	19	Сая ЕС, АС, СМС КК-	13666,26	-/-	4	110	Долганова Д.А.	9185,51	
-/-	14	31	Монгуш Р.К.	6804,43	-/-	2	20	Монгуш В.Ч.	16263,81	-/-	4	113	Санникова Н.П.	11869,17	
-/-	14	32	Курчатова М.Е.	3797,78	-/-	2	25	Кыргыз В.К.	10671,63	-/-	4	118	Куулар А.Б.	3982,4	
-/-	17	3	Лоскутова Г.А.	3580,1	-/-	2	31	Чадамба Э.Д.	4002,27	-/-	4	122	Андреева Е.В.	4608,72	
-/-	17	4	Доржу Г.К.	5264,78	-/-	2	33	Иргит А.К.	4881,72	-/-	4	124	Доржу А.С.-К.	13635,11	
-/-	17	6	Далаа К.К.	6777,64	-/-	2	35	Куулар О.П.	15352,97	-/-	4	125	Ольшевский А.И.	12765,57	
-/-	30	7	Мирошников А.Н.	4940,98	-/-	2	36	Куша Э.К.	7142,49	-/-	4	128	Мальцева Л.Н.	8363,29	
-/-	30	10	Карамышев С.Н.	10361,43	-/-	2	37	Кыргыз С.К.	12415,19	-/-	4	129	Савицкая Н.М.	14692,49	
-/-	30	14	Шойдан М.М.	9070,18	-/-	2	40	Иргит К.А.	18283,58	-/-	5	3	Андроненко А.К.	3003,44	
Каа-Хем	30	3	Кыргыз Р.С.	4820,23	-/-	2	43	Куулар Е.В.	3398,95	-/-	5	9	Намчыл Р.А.	3982,64	
-/-	2	6	Медведева Л.В.	5409,35	-/-	2	47	Тонгак Н.А.	3896,69	-/-	5	10	Сат Д.М.	9740,88	
-/-	2	7	Адыг В.С.	14147,85	-/-	2	48	Донгак Ж.Б.	5170,52	-/-	5	13	Колупаева Н.Н.	3374,15	
-/-	2	8	Намдараа А.М.	4187,82	-/-	2	50	Ооржак Э.Д.	15994,49	-/-	5	14	Колесников П.Л.	9613,21	
-/-	2	13	Ховалыг А.Х.В.	4968,74	-/-	2	55	Канайкин С.В.	3292,27	-/-	7	3	Ондар Ч.М.	8300,9	
-/-	2	14	Даниленко Е.А.	14870,93	-/-	2	56	Минчей А.Б.	4854,5	-/-	7	5	Пягова С.В.	15488,13	
-/-	2	15	Биче С.О.	9301,09	-/-	2	58	Хорбаа С.Д.	13099,5	-/-	7	5	Общез. респоблиц.	20974,96	
-/-	2	18	Бирилей Л.Я.	9279,44	-/-	2	60	Чыргал М.М.	7281,38	-/-	7	13	Оюн С.Д.	4919,33	
-/-	2	20	Логина Е.Ф.	3715,04	-/-	2	63	Маады А.С.	9813,64	-/-	7	14	Непомнящих Р.В.	3788,87	
-/-	2	21	Макаров В.С.	3797,42	-/-	2	64	Долгар А.Х.	14087,25	-/-	7	17	Филатова Г.А.	13030,82	
-/-	2	27	Курагин В.П.	4710,03	-/-	2	68	Дарымаа А.Д.	24532,41	-/-	7	21	Ооржак Т.О.	11275,43	
-/-	2	29	Монгуш О.Х.	3488,95	-/-	2	69	Монгуш Т.У.	8862,68	-/-	7	27	Ковригин В.Н.	10421,13	
-/-	2	31	Чамзырын М.М.	5956,05	-/-	2	73	Гаврилов А.В.	8518,7	-/-	7	32	Клеина Н.В.	3010,83	
-/-	2	32	Куулар Н.С.	4993,98	-/-	2	77	Павуу А.С.	4830,76	-/-	7	37	Дарыма Д.А.	13046,66	
-/-	2	33	Анисимов А.В.	6761	-/-	2	79	Саая Д.А.	18192,47	-/-	7	42	Сысоева Г.А.	3724,97	
-/-	2	34	Намчын-оол Э.П.	7367,22	-/-	2	3	Иванова Н.Я.	3502,5	-/-	7	44	Ойдуу Ч.Н.	5402,39	
-/-	2	35	Санчай Е.Н.	8461,3	-/-	3	4	Евтушенко Н.А.	7088,92	-/-	7	45	Монгуш О.Б.	3953,46	
-/-	2	36	Монгуш А.Х.Б.	4543,91	-/-	3	7	Погорелова В.П.	7060,96	-/-	7	50	Ооржак Ш.К.	11249,23	
-/-	2	37	Коротин А.К.	5665,76	-/-	3	9	Шириме Ш.Л.	10551,73	-/-	7	51	Фадеев В.М.	8769,9	
-/-	2	41	Ондар Ч.Н.	13594,21	-/-	3	17	Юртаев В.Д.	5016,3	-/-	7	62	Монгуш В.К.	3149,41	
-/-	2	42	Саая Х.А.	22358,94	-/-	3	19	Юртаев В.Д.	5016,3	-/-	7	65	Серен-оол Н.С.	16360,11	
-/-	2	46	Фатерина Н.Е.	4428,74	-/-	3	18	Иргит С.К.	5931,59	-/-	7	68	Скуман Г.И.	3799,88	
-/-	2	47	Бадарчы А.С.	7568,84	-/-	3	21	Кара-Сал М.М.	8512,25	-/-	7	75	Булугун М.Ш.	20245,4	
-/-	2	48	Дажырган Т.Б.	3954,47	-/-	3	22	Гришкова Н.В.	8350,22	-/-	7	78	Артемкина Л.А.	20826,67	
-/-	2	50	Служ. Стоматолог.	10420,63	-/-	3	27	Монгуш У.Э.	5527,57	-/-	7	83	Цырукин А.Ф.	6107,99	
-/-	2	58	Ондар А.С.	4546,84	-/-	3	28	Рябцев Б.И.	13022,75	-/-	7	84	Опей-оол Б.М.	11755,19	
-/-	2	60	Кошкар-оол Э.М.	7617,01	-/-	3	34	Тушев В.А.	10846,43	-/-	7	88	Донгак О.О.	8722,94	
-/-	2	62	Сарыкай М.Д.	7077,2	-/-	3	39	Тышев В.А.	10846,43	-/-	7	90	Достай Д.К.	5720,11	
-/-	2	64	Дамдынчап	8013,31	-/-	3	42	Салчак Ч.С.	4499,41	-/-	7	91	Ракова Т.Н.	4905,38	
-/-	2	68	Тулуш М.С.	5129,55	-/-	3	52	Уваннай Е.А.	13957,58	-/-	7	93	Дудина Л.Н.	8508,25	
-/-	2	72	Лопсан Р.Д.	4195,78	-/-	3	53	Власова О.А. нет	3056,59	-/-	7	94	Алябьева О.И.	12927,45	
-/-	2	77	Дукар В.О.	5622,14	-/-	3	54	Демидчик Л.М.	4248,91	-/-	7	99	Бараан Л.Д.	11632,27	
-/-	2	78	Ноокай Н.Ч.	3617,57	-/-	3	55	Анай-оол С.С.	3531,55	-/-	7	103	Горюнов Л.Н.	3314,94	
-/-	2	80	Хургул-оол А.М.	4157,19	-/-	3	58	Кужугет А.Н.	16112,26	-/-	7	105	Макарюк М.Т.	4177,81	
-/-	2	83	Теплых А.А.	3261,42	-/-	3	55	Ондар А.Б.	19434,26	-/-	7	108	Казанцева Н.А.	3138,92	
-/-	2	84	Саая Д.Х.	4502,74	-/-	3	57	Шумченя Г.П.	4120,18	-/-	7	109	Ховалыг Р.К.	7631,01	
-/-	2	90	Козлова А.А.	5476,07	-/-	3	59	Донгак Б.А.	4698,57	-/-	7	111	Туптенги Л.И.	5786,25	
-/-	2	91	Имажап А.А.	3211,32	-/-	3	60	Иргит К.Н.	3530,42	-/-	7	112	Манчин В.О.	25473,45	
-/-	2	92	Иргит А.Ч.	3872,35	-/-	3	61	Локоткова Е.В.	8931,75	-/-	7	114	Берсенева М.Е.	4917,43	
-/-	2	95	Кардополов А.А.	5540,07	-/-	3	64	Ракова Т.Н.	6579,88	-/-	7	117	Дамба-Хуурак К.Т.	13026,04	
-/-	2	77	Серен С.А.	20212,68	-/-	3	65	Монгуш А.Ш.	8123,93	-/-	7	121	Тестова Н.М.	15738,88	
-/-	90	85	Репина Т.П.	17787,41	-/-	3	74	Самсонова Н.А.	8290,58	-/-	7	123	Саган-оол Х.Б.	9336,84	
-/-	90	87	Соконова Б.Ч.	12309,07	-/-	3	80	Кан-оол Ч.Т.	16610,59	-/-	7	126	Микуншин А.В.	5464,88	
-/-	90	88	Шагаалан С.О.	4381,6	-/-	3	83	Парчина Ч.В.	16130,37	-/-	7	127	Ооржак С.В.	3983,39	
-/-	90	89	Балдан Л.М.	6902,4	-/-	3	86	Вавуу О.Л.-Т.	5634,84	-/-	7	83a	Илюшина З.Н.	3396,08	
-/-	90	91	Ондар О.Е.	7362,66	-/-	3	89	Данилин М.А.	3062,23	-/-	8	3	Дроздов Д.А.	7367,88	
-/-	90	95	Чалбаа Ш.Т.	3406,58	-/-	3	92	Стай-оол Н.Т.	4897,57	-/-	8	5	Далаа-Сурун В.С.	7595,91	
-/-	90	96	Балган-оол С.К.	13816,33	-/-	3	99	Лоскутов Н.Г.	17218,09	-/-	8	8	Юденкова Г.А.	3410,97	
-/-	90	97	Иргит С.М.	9974,24	-/-	3	103	Бахары А.К.	12454,94	-/-	8	9	Сат И.К. В.К.	3900,42	
-/-	90	98	Дандар В.В.	7346,14	-/-	3	105	Лакпа А.Ч. нет	9443,94	-/-	8	12	Горячева В.А.	11259,64	
-/-	90	99	Хертек Н.Х.	3711,6	-/-	3	111	Биченей А.Ч.К.	5351,18	-/-	8	14	Ондар А.С.	6901,63	
-/-	90	102	Санчат С.К.	11672	-/-	3	113	Белек Б.Б.	8913,03	-/-	8	18	Донгак И.С.	8414,24	
-/-	90	105	Ашак-оол Л.М.	15472,67	-/-	3	114	Затолочная Н.Ю.	6289,64	-/-	8	26	Громова Е.А.	3606,37	
-/-	90	106	Кара-оол Л.В.	18393,91	-/-	4	116	Монгуш Р.С.	13463,41	-/-	8	29	Козлов В.И.	5748,82	
-/-	90	107	Донгак С.Б.	5670,68	-/-	4	119	Дамдын М.С.	7912,56	-/-	8	30	Немкова С.Д.	5682,62	
-/-	90	108	Допчут Б.А.	11578,18	-/-	4	1	Хомушку Е.К.	14453,85	-/-	8	39	Куулар Г.Д.	11553,08	
-/-	90	110	Соян А.Д.	4896,44	-/-	4	2	Общез. Адмн. города	16490,67	-/-	8	3a	Ондар С.Б.	3633,14	
-/-	90	112	Олзей Р.К.	10284,06	-/-	4	3	Баир Б.С.	13434,94	-/-	8	36	Ажы Ш.К.	6116,6	
-/-	90	115	Ховалыг А.В.	16024,92	-/-	4	14	Иргит Ю.Б.	3693,7	-/-	8	44	Пуговкина А.Ф.	3445,83	
-/-	90	116	Мендотова Л.Б.	13085,14	-/-	4	16	Бюрбю А.Н.	3084,98	-/-	8	45	Шолохова А.Г.	17808,6	
-/-	90	118	Маннай-оол М.М.	14863,31	-/-	4	17	Шишкина Е.В.	5684,69	-/-	8	51	Монге А.Э.	8153,54	
-/-	90	119	Ондар С.Б.А.	5625,95	-/-	4	18								

АЙЫРАЦНААН ЧЕЧЕКТЕР-ЛЕ...

(Төнчүзү. Эгези 4-ку арында).

Байырлардын өзек кезээ – байырлал ажыдышыкыны. Тыва Республиканың Чазак Даргазының оралакчызының хүлээлгезин күүседип турар Екатерина Комбуевна Матвеева чыылганнарга байыр чедирип сөс алгаш, байырлардын ажыттынганын чарлап, кызыл кожааны кескен. Келир үеде чаштарның амьдыралы аас-кежиктиг болзун дээш, ТР-ниң Чазак чогуур кемчеглерни ап турарын, моон сонгаар-даа чаштарже кичээнгеи күштелдирер дээрзин айыткан.

Театрже кирер аксында «сценага» чаңчыл езугаар Аныяк көрүкчүнүң театрының бичии артистериниң тоолчургу маадырлар болуп хуулуп алган оюну-биле концерт эгелээн. Бо театрның бичии артистери – Ксения Коновалова, Алек-

сандра Иргашева, Настя Дресвянникова, Женя Малышева, Аня Шумина, Мерген Ооржак олар езулуг профессионал артистер-биле демей, арга-дуржулгазы бедик дээрзин оюну-биле база катап бадьткандылар.

Эң солун болушкун – Тыва Республиканың культуразының алдарлыг ажылдакчызы Вячеслав Донгактын бичии даңгыналарының көргүзүү. «Хаанның уруглары» деп аттыг көргүзүүнү олар янзы-бүрү национал тыва хептерни бараалгаткан. Олар шупту Вячеслав Октябьевичиниң бичии чараш кыстар школазында (школа маленьки красавицы) кичээлдеп турар. Оон аңгыда бо башкының эң бичии эдегейжилери «Ээлдек шыгыраашты» күүсеткенин чон магадап көрдү.

Концерт күүселделериниң аразында байыр чедиришкенин база үзүктелбээн.

Кызыл хоорайның мэри Д.К. Калчан байыр чедиргеш, хоорайдан 154 уруглар республикада дашкаар олимпиада, конкурстарга тиелекчи болганын демдегеп, оларга байыр чедирген. Эки өөренирле болза, деткимче, дуза баяла болурун ол чугаалаан. Аныяк көрүкчүнүң театрының коллективинге музыкалыг төптү (караоке) белекке берген. Оон аңгыда, чединмес өгбүлелериниң ажы-төлүнге, инвалидтерге болгаш өске-даа уругларга бөгүн дуза болурун мэр чугаалаан.

Кадрлар политиказының, эртем болгаш өөредилге черлериниң сайыды Лидия Шуртуевна Ондар база байыр чедирип сөс алгаш, уругларга эки дыштанырын, а абитуриентилерге кирериниң экзаменнерин чедишкенин дужаарын күзээн. Оон аңгыда, уруглар хүнүнде белек кылдыр Кызылдың №1 школазынга он мун рубльди шилчтикенин дыңнаткан.

Культура болгаш националдар херектериниң талазы-биле оралакчы сайыт Эрес

Борбак-оолович Куулар база байыр чедирген. Ук ямы Кызылдың №7 школазынга номнарны белекке берген.

Россияның Уруглар фондунун Тывада салбырының даргазы, ТР-ниң Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатының депутады Сара Монгушевна Ооржак байыр чедирип сөс алгаш, Тываның уругларының чаагай амьдырал-чуртталгазы дээш улуг ажыл чоруттунуп турарын демдеглевишаан, бо байырлалда школа-интернаттын уругларынга байырлал таварыштыр ачы-дуза белек кылдыр хептер үлелгези болурун чугаалаан. Сара Монгушевна уругларга аас-кежикти, кадыкшылды, эки дыштанырын болгаш угаанын, кижизиг кижилер болуп өзэрин күзээн.

Арат шөлүнге байырлал соонда, кызылчылар бичии чарашпайларның «Мини мисс-2004» республика мөөрейин сонуургап көөрү-биле С.Пюрбю аттыг Улусчу чогадылга төвүнче далажып-каннар. 120 рубль өртектиг турбуже, чылдың-на бо чараш мөөрейни көрүп чаңчыккан көрүкчүлөр зал долдур чыгып келген. Электри энергия хандырылгазы үзүлгенинден мөөрей саадап эгелээн бол, мурнуку чылдарга деңизерге, шальпкын эрткен.

Бо удаада Кызыл хоорайга болгаш кожууннарга эрткен школа назыны четпээн чарашпайлар мөөрейиниң тиелекчилери – 20 бичии даңгына мөөрейлешкен. Киржикчилериниң хеп-костюмнар-даа даарап, белеткээни, чарашпайларның сценага кылашпап, бүзүрелдиг чаннап турарындаа көөрге, улуг ажыл чоруттунганы илден. Ада-иелерниң, ылаңгыя киржизидикчи башкыларның кызымаккай күш-ажылының ачызында, бо мөөрей солун болгаш бедик деңгелге эрткенин демдеглээр апаар.

Чидиг демиселдин түнелинде Сүт-Хөл кожуундан чарашпай Сюзанна Ондар «Мини Мисс-2004» деп атты чаалап алган. Ус-шевер мастер, ТР-ниң культуразының алдарлыг ажылдакчызы Николай Самданнның хол-биле кылганы мөңгүн оваадайын даңгынага кедирген. Сюзанна, шынап-ла, өскелерден

онзаланып ылгалып келир чарашпай болду. Чөөн чүк улустарының белин чайып ойнаар танцызын ол тулган-на күүсетти. Сценага бодун аажок бүзүрелдиг алды. Көдээден келгеш, хоорайның даңгыналарын ажып, тиелеп каарын бодап көрүңер даан. Чүтле чараш, чаптанчыг, эвес, а бир шуут онзагай болганы ол дур.

Тиелекчиден аңгыда дараазында тускай шаңналдарны – аттарны тывыскан: «Мисс хүлүмзүрүг» – Валерия Соян (Кызыл кожуун), «Мисс талант» – Артемида Хертек (Бий-Хем), «Мисс манекенщица» – Даяна Монгуш (Чөөн-Хемчик), «Мисс келир үе» – Алдын-Сай Хайдып (Кызыл), «Мисс национал костюм» –

Цэцэг Лапчаа (Тожу), «Көрүкчүнүң сонуургалы» – Наташа Ачинцева (Кызыл). Мөөрейниң киржикчи бүрүзү деткичилерниң ачызында белек чок артпаан.

Мындыг мөөрейлер ажы-төлдүн ниити культуразын бедидеринге, чараш-чаагай аажы-чаңга кижизидеринге улуг салдар чедирери чугаажок.

Светлана БАЛЧЫР, «Шынын» корр.

Чуруктарда: «Мини Мисс-2004» Сюзанна Ондар –18 дугаарлыг; даңгыналар Наташа Ачинцева, Валерия Соян, Алена Шаравуу; Артемида Хертек; баштайгы үнүүшкүн; жюри кежигүннери.

Василий Балчий-оолдун тырттырган чуруктары.

ААЛДАРДА — ЧАЙЛАГ ЛАГЕРЬЛЕРИ

Хандагайты суурда кожуунун өг-бүлелерге болгаш уругларга социал дуза чедирер төвү бо чылдын январь айдан эгелеп ажилдап эгелээн. 1998 чылдын октябрь айда тургустунган бо төп баштай педагогика-психология төвү кылдыр ажилдап турган. Ооң кол сорулгасы—чединмес база хөй хөй-төлдүг өг-бүлелерге база назы-хары улгаткан инвалидтерге ачы-дуза чедирери.

Төптө 17 кижы ажилдап турар. Оларның аразында 11 кижы тускай эртемниг социал ажилдакчылар. Төп тургустунганындан бээр-ле Ольга Давааевна Түлүш ооң ажылын удуртуп эгелээн.

Кожуунда ниитизи-биле учетта 1371 чединмес өг-бүлелер санаттынып турар. Оларның 692-зи эн-не берге байдалда. Социал ажилдакчыларны 6 сумуга быжыглаан. Апрель айның төнчүзүндө бо төптүн ажилдакчылары ишти ки херектер килдизиниң назы четпээннер ортузунга ажил чорудар инспектору, херэ-женнер чөвүлели, аныктар комитединиң специалистери-биле суму бүрүзүнчө үнүшкүн-нерни кылып, боттуг дузаны чедиргенер. Аңаа олар часкы тарылга, өг-бүлөгө кижизидилге, бот-хандырылга айтырыгларын чугаалажып, доозукчу класстарның өөреникчилериниң ажилчы мергежил шилип алырынга дузалажып, күзелдиглерге дээди болгаш тускай ортумак өөредилге черлериниң бюджеттен хандыра олуттарын сүмелеп турар.

Тускай чагыг езугаар кожуунга Күш-ажыл болгаш

социал политика яамызы 23 тонна картофель үрезини керээ езугаар күзүн дедир эгидери-биле берген. Часкы тарылга үезинде бо төп-биле Солчур сумузу алган үрезиниң 180 га шөлде тарып алган, ону 3 звено ээлчежил сугтарып турар.

Өг-бүлелерге болгаш уругларга социал дуза чедирер төптүн бир онзагай ажылы — уругларның чайгы дыштанылгасынче кол кичээнгейни салып турары. Кожуунун суму бүрүзүндө 3 сезон улаштыр ажилдаар малчын коданнарда үш чыл бурунгаар тургустунган уругларның «Чайлаг лагериниң» ажылы солун. Кожа чайлаар аалдарга чайгы үеде 30-40 хире уруглар дыштанып кээп турар. Малчыннарның боттарының ажы-төлүндөн аңгыда, суурда, кожуунда, харын-даа Кызыл хоорайда уруг-дарының, эш-өөрүнүг уруглары оларга барып дыштанып ап болур. Бир удуртукчуга 10-15 уруг онаажып турар. Уругларның чиир аш-чөмүн төп Күш-ажыл болгаш социал политика яамызын дамчыштыр ап бээр, а хойтак, тарақ, эът аймаа-биле малчыннар хандыраар. Чайлаг лагерилеринге дыштанган уруглар хөй, өшкү дүгү кыргып, саалда ажылынга

дузалажып, мал кадарып, изиг-соок агаар-бойдушту билип, чечек-чимисти, эм ояттарны, аң-менни ылгап өөренип ап турар.

Бо чылгы сезонда Торгалыгда «Улуг чайлаг» лагери тускай дерилгени кылып, уругларны хүлээп алырынга белен. Мындыг лагерилерни ажыдып алырга, малчыннарда-даа, уругларда-даа ажыктыг бооп турар.

Чайлаг лагерилеринден аңгыда, өг-бүлө болгаш уругларга социал дуза чедирер төптүн «Хүнчүгөш» деп күш-ажыл лагери база бар. Ниитизи-биле аңаа 4 сезонда 350 хире уругну хүлээп алырынга амгы үеде белен. Бора-Шайның «Аңгырактыг» аржаан чанында майгынарга чайлаар лагерь бо чайын 3 сезонга уругларны хүлээп алып.

Бора-Шайда малчын Айлан Очуровна Баазаның коданынга чай санында-ла бир сезонда 10-15 уруг дыштанып турар. Бо кодан чоок-кавы аалдар-биле спортчу шөлду кылып алганы өскөлөргө үлгелерлиг. Бо коданга биргиклассчылардан эгелээш, доозукчу класстарның өөреникчилеринге чедир уруглар холуштур дыштанып чайлаар. Уруглар хостуг үезинде волейбол, теннис, лапту маргылдааларын эрттирип, хүнге дөгеленип, сугга эштип, кадыын быжыктырып ап турар. Кызыл хоорайдан дыштанып келген уруглар баштай мал чанынче чокушулава, оон дезер, а кажан лагерь хагдынып турар үеде олар мал-биле холбашкан ажилдарны шүптүзүн шиңгээди апкан ту-

рарлар.

Үстүндө адаттынган төптүн ажилдакчылары Хандагайтынның спортзалынга «Амыдыралдын кадык овор-хевири» деп акцияны санэпидхайгаарал станциязының эмчилери-биле эрттиргени солун. Акцияның кол сорулгасы — арагалаар өг-бүлө кижигүннериниң кадыкшылын экижидер сорулга-биле оларның ортузунга спорт-массалыг хемчеглерни ап, яды-түрөңги чоруктан уштуру.

Хандагайты сумузуңда ниитизи-биле 751 өрегениң 35-и амыдыралы чегей бооп турар. Бо суму өг-бүлө болгаш уругларга социал дуза чедирер төптөн Долаана Анатольевна Монгуш харылап турар. Сумуда кудумчу бүрүзүндө арбан даргаларын хувааган. Төптүн ажилдакчылары арбан кижигүннери-биле амыдыралы чединмес, чааскаан арткан кырганнарның өг-бүлелерин кезип, ачы-дузаны чедирип турар. Кадык кошкак уругларны, улуг назылыгларны төпче чалап, оюн-тоглаа, солун чугааларны, конкурстарны эрттирип, суй белектерни тыпсып турар. Кадык кошкак уругларга «Чедер», «Үш-Белдир» курорттарже путевкаларны берип турар.

Дус-Даг суму чагыргазында ажылының аайы-биле Зоя Тасооловна Кыргыз ие-чаштар, кырганнар ортузунга ажылды тускай план езугаар чорудуп, чоннуң чагаа-бижиктеринге харылырны берип турар. 42 өреге 3 тонна 500 кг картофельди үлөп берген. Эвээш

орулгалыг өг-бүлө Сергей биле Вероника Чымбалактарның уруу Долумага Болгарияның София хоорайга болур «Роза ветров» фестивалга киржиринге деткимче кылып, өг-бүлө болгаш уругларга социал дуза чедирер төптүн ажилдакчылары боттары акшаны чыып, дузалаанын демдегелвес арга чок.

Чодураа Арандиевна Куулар Солчур сумузуңда социал ажилдакчысы. Ол сумуда 267 өг-бүлениң 14-ү чединмес кылдыр санаттынып турар. Амыдыралы чегей өг-бүлелерин ажы-төлүгө материалдыг дузаны чедирип, бүдүн өскүс уругларга чаа өөредилге чылының эгезинде өөредилге херекселдерин садып берип турар. Кадык багай, чааскаан чурттап олурар кырганнарга барып, одаар ыяшты дүжүрүп берип, суун суглап, бажынарнын арыглап, чугайлап берип турар.

Өг-бүлелерге болгаш уругларга социал дуза чедирер төптө УАЗ-469 марканың автомашиназы быжыглаттынган. Социал ажилдакчылар машиназы-биле быжыглаттынган сумуларынга чедип, тайылбыр ажылын чон ортузунга чорудуп, лекция-беседаларны кылып турар. Быжыг найырдыг коллектив кожуунда кескү ажылдарны кылып турар дээрзинге бузурел бар.

Римма ЧАВЫНЧАК.
Хандагайты—Кызыл.

ТАРЫЛГА-ДАА, ОДАР-ДАА ШӨЛҮ ЧЕТЧИР

Бистин редакцияга Бии-Хем кожуунун Тарлаг суурунун бөлүк чурттакчыларындын чер үлүү алып эргелиг кижилерге херечилелдерни кажан, канчаар кылдыртырының, 1995 чылдан тура бир суурдан азы кожуундан өске черге көжүп келген кижилер черни кайыын алырын, мөчөзү кижилериниң салгалында дамчып келир чер кандыг хевирлиг кылдыр шиитпирлеттинериниң база ТР-ниң Чер хоойлузунда кириптинген өскерилгелериниң, өске-даа немелделериниң дугайында билдинмейн турар айтырылгарга хамаарыштыр тайылбыр харыдан солун дамчыштыр бээрин дилээч чагаазын чоруткан. Оларның сонугурааны айтырылгарында долу харыны бээр-биле Тыва Республиканың Чер курлавырларынның болгаш чер тургузуунуң күрүнө комитединиң даргазы Х.Б. Куулар, кадастр килдизиниң эргелекчизи Р.Б. Монгуш, Бии-Хем кожуунун чер айтырылгарын харылап турар удуртукчу В.Р. Евсеев база бо чүүлдүн автору чоокта чаа Тарлаг суурга четкеш, суурнуң чурттакчылары-биле ажык чугааны кылып, хуралды эрттирген.

Тарлаг суур — Бии-Хем кожуунун херин черде чыдып турар база бир төөгүлүг черлеринин бирээзи. Суму чагыргазының даргазы Ростислав Сенди-жепович Донгактын чугаазы-биле алырга, ында ниити чурттакчы чоннуң саны 500 хире кижиге, ортумак школа 106 өөреникчилиг. Сумунуң чонунда 345 баш бода мал, 1582 шээр мал, хапан 123 баш база чылгы мал 94 болгаш 71 куш аймаа бар. Чоннуң хууда дузалал ажил-агынынга хамаарыштыр алып болза, сизген шөлү чедер, огород болгаш ногааларны өреге бүрүзү тарып турар. Чедимчези азы амыдыралы кошкак деп санадып турар 7 өг-бүлө бар, оларга картошка үрезининиң айтырыы шиитпирлеттинген. Ажил чоктар учедунда турар улуг-даа, анык-даа кижилерниң ниити саны 104. Алыс Тарлаг суур тайга эдээ черде, ынчангаш чон ажил чок-даа болза, амыдыралын тайганың кат-чимизи, аң-меңи, мыйыс чыыры-биле тудуп турар. Ырак-даа болза олар ниити республика амыдыралындан чыдып калбайн, юбилейлерге уткуштур чарлаттынган ажилдарга, конкурстарга киржип, суурунуң чаагай-жыдылгасы, чонунуң тарыттынар,

сизген кезер шөлдери дээш, чугула айтырылгарны шиитпирлээрин хажызынга арттырбайн турар.

Ам тарлагжыларның үстүндө салдынган айтырылгарында баштайгы хары сөстү килдис эргелекчизи Роза Бадыевна Монгуш мынчаар берген:

— 1993 чылдын декабрь 8-те ТР-ниң Президентизиниң «Тыва Республикага чер харылааларын таарыштырар болгаш аграр реформаны хөгжүдериниң дугайында» №100 Чарлын езугаар черни чер үлүүнүң талазы-биле хувааган. Ол чарлык езугаар чер үлүүнүң кедээ ажил-агың бүдүрүлгелериниң ажилдакчылары, кедээ ажил-агыңдан пенсиялап үнгөн пенсионерлер, социал адырның ажилдакчылары алып эргелиг. Чер үлүү дээрже чүглө кедээ ажил-агыңга ажилдап чораан ажилдакчыларның алып үлүү. Бо үш ажил-агыңның кижилериниң даңызын кедээ Советке тургузуп турган. Арткан чурттакчылар черни кожууннарның ортумак район хемчээли-биле көрдүнген чер үлөлгезиниң фондузундан ап болур.

○ Чер үлүү алып эргелиг кижиге бүрүзүңгө черни

ажыглаарының дугайында тускай херечилелдерни тыпсыр. РФ-тин Президентизиниң 1996 чылдын март 7-де «Хамаатыларның черге конституцсу эргелерин боттандыра дугайында» №337 Чарлыныга үндезилээш, кедээ ажил-агың ажилдакчыларынга хуу өңчүгө эрге дугайында херечилелдерни тыпсырын 1996 чылда кызыгаарлаан турар ужурлуг.

○ Бир эвес 1995 чылга чедир өске кожуунга чурттап тургаш, Тарлагда көжүп келген кижилер бар болза, көжүп чоруур үеңерге чедир чурттап турган черидерниң кедээ ажил-агың бүдүрүлгө даңызынче адыңар база кирген турар ужурлуг. Даңыжы кирген болза, черге хуу өңчүгүн эргезиниң дугайында херечилелди ол черден алып.

○ Арат ажил-агыңларының ийи база оон-даа хөй чылдын дургузунда алган чер участогун ажыглаваан таварылгада, Чер хоойлудулгазында көрдүнгөн негелделерге дүштүр оларның черин хавыргаш, кожуунуң чер үлөлгези чорудар фондуже дамчыдар. Дараазында черни оларга чүглө арендага бээр. Бир дугаар арат, тараачын ажил-агыңын тургузуп турар кижилер оларга чер участогун берген хүнден эгелээш, 5 чылдын дургузунда «Чер дээш төлевер дугайында» хоойлуда көрдүнгөн негелделер езугаар, чер үндүүрүндөн хостадыр.

Бии-Хем кожуунуң чер айтырылгарын харылап турар Владимир Евсеевтин чугаазы-биле алырга, черни кымга, канчаар үлээриниң дугайында айтырыгны тарлагжылар-биле чаңгыс эвес удаа сайгаржып чугаалашкан. «Бөгүңгө чедир кожуунуң чер дээш дилег кириген чаңгыс-даа чурттакчызы хандырбайн барбаан. Черге та сизген тарып алзын, та мал кадарар дээш алзын, ол кижилерниң боттарынын туразы, чүглө алынар, кожуунда чер

Чер — чемгерикчивис

чедер, ону бис кымга-даа бер-бейн барып шыдаваз бис» — деп, ол чугаалаан. Владимир Рудольфовичиниң чугаазы-биле алырга, айтырыг тургузарда баштай боттарының чурттап турар девискериниң чагырга даргазы-биле чугаалажып, кандыг сорулгалыг чер алып деп турарын билдиришкенинге кириер. Ол хоржок болза, кожуун төвүңгө баар. А бо удаада чагаа бижээн кижилер (кымнарлы дээрзин даап бодаан) кымның-биле-даа сүмелешпейн, айтырыгның утказын чедир билип албайн, дораан-на солунче бижиккенин ол буруулуг деп көргөн.

Амгы үеде Тарлаг суурда 130 чер үлүүнүң эдилекчилери бар. Эрткен чылын оларга 3 кижиге немешкен, а бо чылын 18 кижиге чер үлүүн алыры-биле суму чагыргазының адын салгаш, таңмазын басып каан картазының схемазын, ажыглаар сорулгазын айткан документилерин долдургаш кириер. А ниити кожуунда 13538 гектар черде 267 дузалал ажил-агыңлары тургустунган. Ооң иштинде 1313 га тарылга чери, 13354 га мал одары болгаш 841 га черде сизген шөлүн ажыглап турарлар. Амгы үеде кымда чер чогул, кижиге бүрүзү черни арендага ап болур. Кедээ ажил-агың бүдүрүлгелеринге аренда өртээ чылда 1 га кедээ ажил-агың ажыгалдыг чериниң 18 рубль, 10 гада 180 рубль. Хуу кижилерге сизген кезер шөл 1 гада 3 рубль 17 көпеек болур. Чер үндүүрү чер-черлерде ажил-агыңларның сорулгазының аайы-биле өскерлип турар. Россияда сизген кезер шөлдүң ортумак хемчээли 57 га болза, Тарлагда бир кижиге сизген шөлү 8,9 га онаажып турар, кижиге саны эвээш. Ынчангаш бо кожуунда, сумуда ажыглаттырмай чыдар шөлдөр хөй, а хоойлу езугаар арендага чер алып күзелдиг кижилерге шөлду ынчаны бээр деп кызыгаар турбас.

Чүглө Тарлагда эвес, республиканың өске-даа булуңнарында чурттакчыларда бо айтырыг талазы-биле билдинмес чүүлдер бар болуп чадавас. Бир эвес

тараа, картошка тарыыр чер алып азы чанында участогун улгаттырар күзелдиг, чок-ла болза чанында артык шөлду эжелеп алып күзели бар болза, чурттап турар чериниң аайы-биле чагырга черинден чурум езугаар дилеп алырын чонга база катап сагындырары чугула. Бир эвес шөлдүн азы чериниң ээзи республика иштинде болза, ооң черин кымның-даа чөпшээрел чокка алып эргези чок, а шутт чоруткан болза, ону чүглө суд дамчыштыр шиитпирлеп болур. Өске кожуундан келген, ынчалза-даа чери чок улус бар болза, чүглө нотариалдыг контора таварыштыр арендаар эргелиг.

Хуралга санал бергеннер база боттарының сонугураан айтырыын катап-катап салып турганнар хөй болган. Шынап-ла, сизген шөлү, одар шөлү үлээрде, чоннуң чурттап турар чериниң ырак-чоогун көрүп тургаш, өдээнде тудуп турар ажил-агыңын, машина-техниказының бар-чогун барымдаалап тургаш бээр болза эки дээрзин школада өөредилге эргелекчизи башкы Зоя Дамбат-ооловна Тугжу чугаалаан. Суур чону телевизор көрбейн турар, радио база чок, а харылааны тудуп, чаңгыс-ла улуг республика солунун үнелеп турары эки. Ынчалза-даа кандыг-даа айтырыгны баштай чүглө иштинге, суму даргазындан эгелеп шиитпирлеп көөрүн демдеглээш. Бо хуралга олурүшкөш, Тарлаг сумунуң чонунун чер айтырыынга хамаарылгасы, сонугураалы эки-дир дээрзин эскердим. Ол дээрже тыва кижиниң кызымаа-биле чон амыдырап турар-дыр.

Шынап-ла, чер дугайы бисте эн-не нарын, маргыштыг айтырылгарның бирээзи. Тарылга, одар-даа шөлү бисте чедер, ынчангаш чурттакчы чонну чер-биле амыдырап өөренириниң байдалынче кириери-биле кожуун, суму бүрүзүндө улуг ажилды чорудуп турар. Ынчангаш кижиге бүрүзү черлиг болуру чугула, чер — чоннуң амыдыралы.

Чимисмаа МОНГУШ.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ СОЦИАЛ-ЭКОНОМИКТИГ КОЛ КӨРГҮЗҮГЛЕРИ

ҮЛЕТПҮР

2004 чылдың январь-март айларда республиканың үлетпүрү хууда сайгарлыкчылар-биле кады амгы күштүг өртөктер-биле 476,8 млн. рубльдин продукциязын бүдүргөн. Ниити хемчээлиниң көргүзүү 103,9 хуу болган.

Үлетпүр бүдүрүлгелеринин структуразын алгаш көөрге, оларның хөй үлүү одалга-энергетика комплекстеринге 70,2 хуузу, аш-чем үлетпүрүнге — 20,3 хуузу хамаарып турар. 2004 чылдың бирги кварталында хуу сайгарлыкчылар үлетпүр продукциязының ниити хемчээлин 65 млн. рубльге бүдүрүп үндүргөн. Санаашкын езугаар алырга, хуу кижилер 5 муң тонна хлебти болгаш хлеб кылыгларын, 17 тонна кондитер кылыгларын бүдүргөн, 250 тонна далганы, 5 тонна этти, 80 тонна колбаса кылыгларын, 4 тонна эттен чартык фабрикаттарны, 28 тонна балык продукциязын, 3 тонна мороженоени, 0,8 муң кубометр дилиг материалдарын, 350 муң рубльге мебельди, 1,8 муң кубометр ажылгал башты белеткэн.

Экономиканың күрүнө секторунга хамаарып турар республиканың улуг болгаш ортумак бүдүрүлгелери ниити продукцияның 45 хуузу, муниципалдыг бүдүрүлгелер — 5,8 хуузу бүдүрүп үндүргөн. 2004 чылдың бирги кварталында бүдүрүлгениң ниити хемчээлин эрткен чылдың деңгелинден дыка хөй адырлар көүдөткөн. Электроэнергетикага, металл болбаазырадылга болгаш далган-крупа база мал чеминиң үлетпүрлеринге бадышкын болган.

КӨДЭЭ АЖЫЛ-АГЫЙ

Көдээ ажил-агый бүдүрүкчүлериң талазы-биле көдээ ажил-агый бүдүрүшкүнүнүң ниити хемчээли амгы күштүг өртөктер-биле 211,0 млн. рубль болган, азы 2003 чылдың ол үези-биле деңгээрге, 99,7 хуу болган.

2004 чылдың апрель 1-ниң байдалы-биле алырга, ажил-агыйларның бүгү деңгелинде мыйыстыг бода малдың баш саны 108,5 муң баш, хой, өшкү — 836,4 муң, чылгы — 26,7 муң, иви — 1,8 муң, төвө — 0,1 муң, хаван — 38,5 муң, куш — 100,0 муң баш болган.

Эт бүдүрери 2,8 муң тонна, сүт — 4,7 муң тонна. Республиканың көдээ ажил-агый бүдүрүлгелери бир инектен ортумаа-биле 277 кг сүттү саап алган, эрткен чылдың ол-ла үезинде 229 кг турган. 100 баш инекке онааштыр 10 бызааны алган (2003 чылдың январь-мартта 9 турган),

хаван оолдары 79 (219), анай, хураган — 26, эрткен чылдың деңгелинде.

2004 чылдың апрель 1-ниң байдалы-биле алырга, чурттакчы чоннуң дузалал ажил-агыйларында мыйыстыг бода малдың 73,5 хуузу, ооң иштинде инектиң 74,3 хуузу, хой, өшкүнүң — 55,4 хуузу, чылгының — 63,7 хуузу, хаваның — 81,0 хуузу хамаарып турар. Чурттакчы чоннуң ажил-агыйларында болгаш арат (фермер) ажил-агыйларда 100 инектен дес-дараалаштыр 80 болгаш 78 башты камгалап алган (2003 чылдың бирги кварталында — 79 болгаш 80 турган), анай-хураганны — 75 болгаш 68 (72 болгаш 70) турган.

ТРАНСПОРТ БОЛГАШ ХАРЫЛЗАА

Чүк сөөртүлгези. Өнчүнүң бүгү хевирлеринин автомобиль транспорту-биле 2003 чылдың январь-март айларда 379,9 муң тонна чүктү сөөрткөн, эрткен чылдың ол үезинге деңгээрге, 77,2 хуу болган. Агаар транспорту-биле 26,9 тонна чүктү сөөрткөн.

Пассажирлер аргыштырылгазы. Транспорттун бүгү хевирлери-биле 5,8 млн. кижини ыңай-бээр аргыштырган, эрткен чылдың бо үези-биле деңгээрге, 118,0 хууга көвүдэн.

Харылзаа. Харылзаа бүдүрүлгелери 48,9 млн. рубльге харылзааның ачы-дузаның чедирген, ооң иштинде чурттакчы чонга — 21,7 млн. рубльдин. Ниити ачы-дуза чедирилгезинин 44,4 хуузу чурттакчы чоннуң ачы-дуза чедирилгезинге онаажып турар, эрткен чылдың бо үезинде 47,2 хуу турган.

ТУДУГ

Өнчүнүң янзы-бүрү хевирлеринин бүдүрүлгелери болгаш организациялары акшаландырышкынның бүгү дөстөринден инвестицияның ниити хемчээли (немээн өртөккө үндүрткөр чокка) 86,0 млн. рубльди шингээди алган, эрткен чылдың бо үезинге деңгээрге, 9,0 хууга хөй болган. Керээлиг тудуг ажылдарының хемчээлин 70,0 млн. рубльге күөсеткен.

БАРААННАРНЫҢ ХЕРЕГЛЕЛ РЫНОГУ

Үүрмектеп садар садыглаашкынның саарылгазы, ниитинин чеменилге черлерин кириштир алырга, деңгештирген өртөктер-биле 860,2 млн. рубль болган, азы 9,3 хууга өскөн.

Бараан саарылгазы улуг болгаш ортумак бүдүрүлгелеринин

20,4 хууздан, биче бүдүрүлгелеринин 37,4 хууздан, эт-херексел, холушак болгаш аш-чем рыноктарында садыглаашкынның 42,2 хууздан тургустунган.

Аш-чем барааннарынның деңгизүү 54,5 хуу, аш-чемге хамаарышпас барааннар — 45,5 хуу болуп турар. Аш-чем барааннарынның садыглаашкыны 2003 чылдың ол үезинин деңгели-биле алырга, 104,7 хуу болуп турар, а аш-чемге хамаарышпас барааннарын — 115,3 хуу. Ниитинин чеменилге черлеринин саарылгазы 14,8 млн. рубль болган болгаш деңгештирген өртөктерден 5,8 хууга өскөн.

ТӨЛЕВИРЛИГ АЧЫ-ДУЗАЛАР

Чурттакчы чонга көргүскөн төлевирилг ачы-дузаның хемчээли 210,0 млн. рубльге үнелетинген, деңгештирген өртөктер-биле алырга, 2003 чылдың январь-март айларның деңгелинде 9,6 хуу хөй болуп турар. Хуу сайгарлыкчыларның чурттакчы чонга чедирген төлевирилг ачы-дуза чедирилгези ниити чедирген ачы-дуза чедирилгезинин хемчээлиниң 20,5 хуузу болуп турар.

Чурттакчы чоннуң чарыгдалынын структурасында транспорт болгаш коммунал ачы-дузаның чарыгдалы колдап турар.

ӨРТЕКТЕР

2004 чылдың мартта 2003 чылдың мартка деңгээрге, чурттакчы чонга инфляция 4,9 хуу болган, эрткен чылдың 3,9 турган. Аш-чем барааннарынның өртөө 7,1 хууга, аш-чемге хамаарышпас барааннарынның 1,5 хууга, төлевирилг ачы-дузаларның тарифтери — 7,3 хууга өскөн (2003 чылда дес-дараалаштыр — 3,6 хуу, 3,1 хуу болгаш 6,0 хуу турган). 2003 чылдың мартка хамаарыштыр алырга, 2004 чылдың мартта үлетпүрге өртөктер көргүзүлгери 102,3 хуу болган (эрткен чылдың мартта 101,8 хуу турган).

САҢ-ХӨӨ

2004 чылдың январь-февраль айларда Тыва Республиканың каттышкан бюджетти орулгалар талазы-биле 840 млн. рубльге, чарыгдалдар — 681,2 млн. рубльге күөсеттинген. Ниити орулгага бодунун орулгазының үлүү 15,9 хуу болган (2003 чылдың январь-февральда — 12,4 турган).

2004 чылдың март эгезинде улуг болгаш ортумак бүдүрүлгелеринин ниити албан төлөө өрези (кредитор өре, банкыларда болгаш чээлиде өре) 2607,0 млн. рубль, ооң иштинде хуусаазын эртирипкен өре — 1830,4 млн. рубль. Дебитор өрениң ниити түңү 1240,5 млн. рубль, ооң иштинде 895,9 млн. рубльдин хуусаазы

эрткен.

2004 чылдың январь-февральда 204 улуг болгаш ортумак бүдүрүлгелеринин 121-и орулгалыг ажилдаан. Олар 32,7 млн. рубль орулгалыг болган, а 83 бүдүрүлгелер 65,7 млн. рубль карылгалыг болган.

Республикада саң-хөө түңнелин өрези болгаш чарыгдалының хемчээли 33,0 млн. рубль карылгалыг болган, 2003 чылдың бо үезинде 6,7 млн. рубль турган.

2004 чылдың март 1-нин байдалы-биле алырга, банкыларның чээлиге берген акшазының хемчээли 480,8 млн. рубль болган, 2003 чыл-биле деңгээрге, 2,1 катап хөй. Бүдүрүлгелеринин болгаш организацияларның чээлиге салышкынның деңгизүү 52,3 хуу, хуу кижилеринин — 47,7 хуу болуп турар.

2004 чылдың март 1-де хамаатыларның банкыларда шыгжаткан акшазының ниити түңү 533,7 млн. рубль болгаш эрткен чылдың бо үезинге деңгээрге, 50,0 хууга көвүдэн.

АМЫДЫРАЛДЫҢ ДЕННЕЛИ БОЛГАШ ЧУРТТАКЧЫ ЧОННУҢ ОРУЛГАЛАРЫ

Чурттакчы чоннуң кижжи бүрүзүнге хамаарыштыр акша орулгалары 2004 чылдың январь-март айларда айда 2636,0 рубль болган. Боттуу-биле бар акша орулгалары (албан төлөөр төлөлгелерни болгаш дадывырларны казып кааптарга, артка болгаш хереглел өртөктеринин чыныгы индекси-биле эде көргөн орулгалар) 2003 чылдың деңгелинге көөрдө, 6,8 хуу өскөн.

Бөлүк аш-чем продуктуларының эң адаккы өртөө 1260,3 рубль, эрткен чылдың деңгелинге көөрдө, 8,2 хууга өскөн. Айда ортумаа-биле санаттыңан шалың акшазы, бир ажилдап турар кижиге 2004 чылдың январь-февральда 5297,1 рубль хемчээлиг болган. Боттуг шалың төлевири (хереглел өртөө индексиинге хамаарыштыр) эрткен чылдың деңгелинде 125 хууга өскөн.

Экономиканың чамдык адырларында ажил төлевириң төлөөр талазы-биле хуусаазын эртирипкен өрениң ниити түңү 2004 чылдың апрель 1-ниң байдалы-биле алырга, 118,3 млн. рубль. ажил төлевириң талазы-биле хуусаазын эртирипкени өре чаңгыс ажилдакчыга ортумаа-биле 10201 рубль, ооң иштинде бүдүрүлгө адырларына — 6425 рубль, социал адырларга — 18791 рубль болуп турар.

2004 чылдың бирги кварталында амыдырап-чурттаарына

ЧАГААЛАР АРАЗЫНДАН

бедик ажилдап турары караккала илдең. Көдээ ажил-агыйның тускай эртемниг специалистери малчыннар-биле кады олут-чылдын чок ажилдап, мал коданнарын кезип, профилактиктиг эмнээшкин, тарышкын ажилдарын кылып турарын көрдүвүс.

Мээң бир онзалап демделээр чүүлүм: шээр малдын уксаазын экижидер сорулга-биле эрткен күстен эгелеп хойга тарып боозадылганы кылып эгелээни. Ол дээрге ол черге чаа эгелээшкин, ийи ажил-агыйга шенелде кылдыр моол-баят кошкарларның үези-биле 1962 хойларны тарып боозаткан. Ооң түңнели бо чылгы хой төрүлгезинин үезинде багай эвес көргүзүгү берген. Тарып эдериштирген

эржежок чугула чүүлдерин хемчээли чурттакчы чоннуң бир кижизинге хамаарыштыр айда ортумаа-биле 2519 рубль, ооң иштинде ажилдап шыдаар кижиге — 2657 рубль, пенсионерлерге — 1906, уругларга — 2552 рубль болган.

2004 чылдың март төңчүзүнде күрүнениң чонну ажилга хаара тудар албанының органнарына учетка ажил дилеп турар 17,2 муң ажилдаар назылыг хамаатылар турган. Оларның иштинден албан езузу-биле 14,4 муң кижжи ажил чок деп хулээп көрдүнгөн. Оларның 68,7 хуузуна ажил чок улуска көрдүнгөн пособиени тывыскаан.

Демография. 2004 чылдың январь-февраль айларда республикага чоннуң чайгаар өзүлдези 1000 кижиге онааштыр 3,6 кижжи болган, оон мурнунда чылдың 6,0 турган. Чурттакчы чоннуң өзүп көвүдээр чоруу 1000 кижиге онааштыр 18,4 чаш уруг төрүттүнгөн (2003 чылдың январь-февральда — 21,5 турган).

745 кижилеринин өлгөни бүрүткеттинген (2003 чылдың январь-февральда — 765 турган). Бир хар чедир назылыг тургаш, 26 уруг өлгөн (2003 чылдың январь-февральда — 19 турган).

ХБАБ органнарына 279 бадыланчылганы, 80 чара бадыланчылганы бүрүткэн. Юридиктиг 1000 бүрүткеттинген бадыланчылгага 287 бүрүткеттинген чара бадыланчылга онаажып турар, 2003 чылдың январь-февральда 491 турган.

Чурттакчы чоннуң аарыыр чоруу. Эрткен чылдың деңгели-биле алырга, халдавырлыг гепатит, шөйүндү инфекциязы, респиратор-вирустарының эпидемиязы-биле аарыыр чоруктар эвээжээн.

Корум-чурум үрээшкин. Республикага ИХЯ-ның санмездээлеринден алырга, 2219 кем-херек үүлгедиишкини бүрүткеттинген. Чурттакчы чоннуң 100 муң кижизинге онааштыр 714 кем-херек үүлгедиишкини онаажып турар, эрткен чылдың январь-мартта 641 турган. Наркотиктер-биле холбашкан болгаш күштепкүчүлээр кем-херек үүлгедиглери кончук дүргөн өзүп турар. Оон-биле чергелештир, назы четпээнер ортузунда кем-херек үүлгедиглери, өлүрүшкүн, өлүм-биле доозулган озал-ондак болгаш кадыкшылга өжегерээн хора чедирери-биле холбашкан кем-херек үүлгедиглери өзүп турар.

Кем-херек үүлгедиишкиннерин илередип тывары 52 хуу болган, эрткен чылдың бо үезинде 52,8 хуу турган.

ТР-НИҢ СТАТИСТИКА ТАЛАЗЫ-БИЛЕ КҮРҮНЕ КОМИТЕДИ.

ЧОРУК ААЙЫ-БИЛЕ

Чуртум болур Мөңгүн-Тайга кожунга барып чорааш, ында чоннуң чурттап турар байдалын көрүп, билип, тус-тус кижилер-биле ажык чугааны кылдым.

Суурда чурттап турар чоннуң хөй кези доктаамал кылып турар ажил чок, ол черде улугдаа, биче-даа бүдүрүлгө черлери чок, тудуглар база тутунмайн турар, ыңдыг чүүлдерни кылырынга көрдүнгөн план чогу-биле акша-мөңгүн база көрдүмзээн болур-дур. Ол кожунун чаңгыс-ла амыдыралының үндээни мал ажылы болур, ында база-ла саныг кижилер ажилдап турар. Ынчап кээрге чонну ажил-биле хандырап сорулга туруп келир. Ынчангаш олче кожун, сумулар-

ның удуртулгазы кичээнгеи салыр болза эки деп бодаар мен.

Ажил чок чорук чүгө чедирип турар дээр болза эр-даа, херээжен-даа кижилер арга-чадарда арагалаар. Бо байдалдан ушунар деп бодаар болза, Чазак деңгелинге чедир бо айтырыгны дарый шиитпирлээр үези келген. Көдээде малчыннарның ажилдап, чурттап турарын сонуургап көөрү-биле ол кожунда көдээ ажил-агый эргелелин начальниги Александр Николаевич Донгак болгаш кожунда малдың

уксаажыдылга ажылын харылаар селекционер зоотехник Айлаңмаа Анчы-ооловна Монгуш олар-биле кады «Малчын» КУБ-тун Каргыда төрүүр хой коданнарын кезип, мал-маганың ниити байдалын көрүп, мал кадарчылары-биле чугаалажып шаг болдувус.

Бо кыжын шээр мал оолдаашкыны багай эвес болган, алдыңган чаш мал төлү онча-менди доругуп турар. Ужурашкан малчыннарывыс юбилейлерге уткуштур чарлаттыңган конкурстарга киржир деп турар изиг күзели илереткеннер. Алызында мал ажылында кижилеринин сеткил-хөөнү эки, тура-соруу

хойларның төрүлгези хонукта 25-30 аңгып турган болгаш, төрүтүнгөн чаш хураганың деңгизин 3,7 - 4,0 кг ажып турар.

Тыва кошкар-биле сула эдериштирген хойларның төрүлгези хонукта хөй дизе-ле, 10 хире болгулаар. Бо ажилдың эгелекчилери анык кыстар, кожунун селекционер зоотехниги Айлаңмаа Монгуш болгаш «Малчын» КУБ-тун кол зоотехниги Чодураа Ооржак олар болган. Бо анык специалистер өөрөнгөн билин ажил-херекке мынчаар ажылаар болза, мал ажылы ук кожунга улам быжыг сайзыралды алыр дээрзи билдинген. Оларга чүгле үстүндө деткимче херек.

Очур-оол ООРЖАК,
пенсионер.

ТР-ниң Культура болгаш националдар херектериниң талазы-биле яамызы 2004-2005 өөредилге чылында культура болгаш уран чүүлдүң дараазында дээди өөредилге черлеринче абитуриентилерни чалап тур

Чөөн-Сибирьниң культура болгаш уран чүүлдүң күрүне академиязы:

1. Библиотека-информациялыг ажыл-чорудулга - 2.
2. Музей ажыл-херээ болгаш тураскаалдар камгалалы - 2.
3. Улусчу уран чогаадылга: хореография коллективиниң уран чүүл удуртукчузу; вокал болгаш хейнүң ырының уран чүүл удуртукчузу - 2.
4. Ус-шеверлеп информатиказы - 2.
5. Культурология - 1.
6. Социал культура ажыл-чорудулгазы - 1.
7. Хөгжүмнүг күүселде (баян) - 1.
8. Хол-биле кылган уран кылыглар уран чүүлү - 1.

Шупту - 14. Шылгалдалар Кызылга академияның Тывада салбырынга июль 1-де эгелээр. Тел: 3-64-54.

Чөөн чүктүн күрүнең уран чүүл академиязы:

1. Театр режиссуразы - 1.
  2. Хөгжүмнүг күүселде (домра) - 1.
  3. Оркестр дирижеру - 2.
  4. Музыкаведение - 1.
- Шупту - 5. Шылгалдалар Красноярск хоорайга эртер.

Красноярскиниң күрүнең уран чүүл институту:

1. Скульптура - 1.
  2. Графика - 1 (төлеп өөренир).
  3. Каасталга эт-херексел кылырының уран чүүлү - 1 (төлеп өөренир).
- Шылгалдалар Красноярск хоорайга эртер.

Санкт-Петербургтун күрүнең театр академиязы:

1. Шииң уран каасталгазының технологиязы - 1.
  2. Театроведение - 1.
- Шылгалдалар Санкт-Петербургка июль 6-дан эгелээр.

С.А.Герасимов аттыг кинематография институту:

1. Актер уран чүүлү - 1.
  2. Уран-чечен фильмниң режиссуразы - 1.
  3. Драматургия - 1.
  4. Киноведение - 1.
  5. Кино тырттылары - 1.
- Шылгалдалар Москвага июль 1-де эгелээр.

Санкт-Петербургтун күрүнең кино болгаш телевидение университети:

1. Аудиовизуальная техника - 1.
  2. Кино материалдарының технологиязы - 1.
- Шылгалдалар Санкт-Петербургка эгелээр.

Кемеровонун культура болгаш уран чүүл академиязы:

1. Дирижерлаары (академиктиг хор) - 1.
  2. Хореография - 1.
  3. Оркестр болгаш хылдыг хөгжүм күүселдези - 2.
  4. Библиотека болгаш информация ажыл-чорудулгазы - 2.
  5. Музей ажыл-херээ болгаш тураскаалдар камгалалы - 2.
  6. Дизайн - 1.
  7. Социал культура ажыл-чорудулгазы - 3.
- Шылгалдалар Кемеровога июль 15-тен эгелээр.

«Студенчи час»

ФЕСТИВАЛЬЧЫ ЫРЛАР БЕДИКТЕРЖЕ УЖУКСУН-НА

Кемерово хоорайга «Россияның студенчи чазы—2004» деп бүгү-россия фестивалы май 15-тен 22-ге чедир болуп эрткен. Калининградтан Камчаткага чедир чуртун 52 хоорайындан 1 муң 500 ажыг студентилер аңаа киришкен. Чогаадыкчы студент аныктарның бо шуулганының улуг ужурдузанын аңаа киржип турган удуртукчулардан-на эскерип болур. Хоорайның кол төп шөлүңгө эрткен ажыдышыкына чуртун студенчи аныктарына Кемерово облазының губернатору А.Г. Тулеев байыр чедирген. Фестивальдың организастыг комитетиниң даргазы, РФ-тиң өөредилге сайыдының оралакчысы Ю.В. Коврижных «Студенчи чазы» бир дугаар Урал дагларының ыңдында эртип турарын демдеглээн. Бо фестивалдың уран чүүл конкурстарының жюрииниң даргазы ССРЭ-ниң Улустун артизи И.Кобзон турган.

Хоорайның кол шөлүңгө эрткен фестивалга Тываның студентилери өске делегациялардан боттарының национал хеви, танцы-самы-биле ылгалып турганын оң киржикчилери дораан-на эскергеннер.

Кызылдың өөредилге черлериниң студентилери фестивалга чедишишкиниг киржип, оң кол каастакчыларының, киржикчилериниң санынче кирген. Кемерово хоорайның «Октябрь» улуг концерт залына (5 муң көрүкчү олуттуг) болган түңнел концертке тыва студентилерин номерлери хөйү-биле кирген. Кызылдың уран чүүл училищезиниң танцы-самының «Азас» ансамбли, тыва ырлар күүседикчизи Орлан Дангыт-оол, Чөөн Сибирьниң күрүнең культура болгаш уран чүүл академиязының Тывада салбырының студентизи Айсу Монгуш болгаш Тываның күрүне университетиниң «Эйдж Сити» танцы бөлүү номинациялар аайы-биле шаңналдыг черлерни ап, дипломнар-биле шаңнатканнар.

Фестивальның киржикчилери аныктарның

Кемерово хоорайже чоруун организастаан деткиччилери: Кызыл хоорайның мэри Дмитрий Донгакка, хоорайның аныктар болгаш Спорт комитетинге (даргазы К.К. Куулар), ТР-ниң Спорт болгаш аныктар херектериниң талазы-биле яамызынга (С.Ы.Ооржак) өөрүп четтиргенин илередип турарлар.

Бистиң корр.

ЧУРУКТА: Тываның студенчи делегациязы.

Ленин, 18 дыңнадып тур

Тыва Республиканың Иштики херектер яамызының парлалга албанының дыңнадып турарын езугаар алырга, бо чылдың май 24-тен 30-ге чедир республикага 84 кем-херек үүлгедишкини демдеглеттинген. Оң иштинде өлүрүшкүн 5, кижиниң кадыыңга өжөгөзүн аар кемдээшкин чедирери 16, күштээшкин 1, оор херээ 30 болган. Ол ышкаш хоойлу езугаар эвес боо-чепсек, частыр бүдүмелдер, наркотиктиг чүүлдөр ап чораан 6 таварылга илереттинген.

Бир неделаның дургузунда шагдааның дежурный кезектеринге 1739 кижини туткаш, эккелген. Кудумчуларга эзирик чорааш, кижини арын-

нүүрүн бужартаткан 1373 хамаатыны туткан, оларның 687-зин эзириктер сергедир черге хондурган. Биче хулиган херек кылганы дээш 236 кижини туткан. Административтиг харысалгага 923 хамаатыны онааштырган.

Неделя иштинде автотранспорт оруктарынга 8 озалондак болган, 3 кижини амыттынындан чарылган, 11 хамааты янзы-бүрү кемдээшкиннерге таварышкан. Неделяда бодунга акша-көпөек ажылдап алып сорулгалыг чазый-чилби хамаатыларның хоойлу езугаар эвес ап чорааны 600 литр спирт холумактыг суук чүүлдери хавырган.

ТР-ниң ИХЯ-зының парлалга албаны.

ДОКУМЕНТИЛЕРЛИГ КЕЛИР

2004 чылдың июнь 8, 9, 10 хүннеринде 9.00 шактан 14.00 шакка чедир Ростислав Кеңденбил аттыг уран чүүл школазы 2004-2005 өөредилге чылында хөгжүм салбырынче 1 база 3 классче өөреникчилер шилип алып шылгалдаларже документиленерлиг келиринче чалап тур.

Интернат-биле хандырылга чогуң ада-иелерге сагындырып тур.

ШКОЛАНЫҢ БАШТААР ЧЕРИ.

Кызыл-Уруг Маасовна МОНГУШ

2004 чылдың майның 29-та Россияның Улус өөредилгезиниң тергиини, күш-ажылдың хоочуну Кызыл-Уруг Маасовна МОНГУШ чырык өртемчейден, ынак уругдарындан, эргим төрөлдөргүлдүндөн, эш-өөрүндөн чарлып чоруткан.

К.-У.М. Монгуш 1939 чылдың апрельдин 17-де Чөөн-Хемчик кожуунун Хорум-Даг сумузунга төрүттүнгөн.

Ортумак школа дооскан соонда, 1959 чылда Кызылдың башкы институтунун эге класс башкылары белеткээр салбырынче өөренип киргеш, 1963 чылда ук салбырны чедишкиниг дооскан.

1963 чылдан эгелеп Кызыл-Уруг Маасовна баштайгы күш-ажылчы базымнарын Ак-Даш школазынга эгелээн. Удаваанда ол төрөзүн чери Хорум-Даг школазынга өөредилге эргелекчилеп, директорлап ажылдап чораан. Ол үелерде башкы К.-У.М. Монгуш Хорум-Даг

суурнуң хей-ниити ажылдарына идепкейлиг киржип, чонунун хей-хөй ажы-төлүн кижизидип, эртем-билигге чедирген. Оң өөреникчилериниң аразында башкызының изин истээн башкылар, эртемденнер, артистер, саң-хөө ажылдакчылары дээш, кымны чок дээр.

1977 чылда Кызыл-Уруг Маасовна республиканың башкылар билин бедидер институтунун эге класстар кабинетиниң эргелекчизи бооп ажылдап кирген. Сураглыг орус эртемден Л.В. Занковтун системазын эге школага ажылдаарын ханы өөренип, аңаа хамаарыштыр чүүлдери солун, сеткүүлдерге үндүрүп турган. Тыва эге школаның методиказының онзагай талаларын сайгарып тургаш, ол «Үжүглелдин бижилгезин» каш удаа үндүргөн.

Хей уруг-дарыглыг өг-бүлениң улуу болгаш К.-У.М. Монгуш бодундан бичини дунмаларын азыражып, оларның дээди эртем-билиг чедип алырынга улуг дузаны чедирип, төрөлдериң сүме кадып чугаалажыр чөлөнгичи бооп чораан.

Чымчак сеткили, эгеничел база кижизиг аажы-чаны-биле ол эш-өөрүн сорунза дег, хаара тудуп чораан. Кызыл-Уруг Маасовнаның чырыктылыг овуру-хевири уругларының, төрөлдериң, кады ажылдап чораан эш-өөрүнүн сеткил-сагыжына тураскаал бооп кезээде артар.

Тыва Республиканың Ниити болгаш профессионал өөредилге яамызы.

Тыва Республиканың Ниити болгаш профессионал өөредилге яамызы өөредилгениң хоочуну, Россияның Улус өөредилгезиниң тергиини

Кызыл-Уруг Маасовна МОНГУШТУҢ

мөчээни-биле төрөлдериңге болгаш чоок кижилеринге ханы кажыдылды илередип тур.

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Чазаа. Кол редактор Артур ХЕРТЕК.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор — 1-01-35, кол редакторнун оралакчылары — 1-19-87, 1-40-77, тел/факс (394-22) 1-17-94, бухгалтерия — 1-17-91. КИДИСТЕР: нигитилел-политиктиг кидис — 1-18-10, культура, өөредилге — 1-03-88, чагаа — 1-03-87, кедээ ажыл-агый, үлетпур кидистер — 1-17-09. Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар. Неделяда үш катап үнер. Хемчээли парлаан 3 ама. Тираж 9486. Чагыг 72.

ШЫН
e-mail: shyn@tuva.ru Индекс 667000.
Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.

АГАР САНЫВЫС: № 40703810400000010000 Б ОАО Банк "Тувакредит", Кызыл ИНН—1701008465; корр сч 30101810600000000729 БИК 049304729.

Россия Федерациязының Парлалга, телерадио-дамчыдылга болгаш массалыг коммуникациялар херектериниң талазы-биле яамызының Ортаагы Сибирьде регионнар аразының девискээр эргелели «Шын» солуну 2004 чылдың май 14-те эде буртуккан.

Херечилелдин дугаары — ПИ № 16-0510. Индекс 10002, 10003. ТР-ниң Парлалга болгаш информация күркемтетиниң типографиязынга парлаан (Кызыл, Щетинкин-Кравченко, 1).

Солунда парлаттыг материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүшпейн барып болур. Айыттыг саннары болгаш еске-даа фактылары, дыңнадылары дээш авторлар боттары харыылаар.